

22.Tasavvufi bir remiz olarak balık: menkıbelerde balık ve tekke şiirinde balık metaforu

Cenk AÇIKGÖZ¹

APA: Açıkgöz, C. (2022). Tasavvufi bir remiz olarak balık: menkıbelerde balık ve tekke şiirinde balık metaforu. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö11), 356-385. DOI: 10.29000/rumelide.1146637.

Öz

Deniz imgesinin tasavvufta önemli bir yeri vardır. Sadece deniz değil denizle ilgili olan dalga, katre, gavvâs, bahrî, inci, mercan gibi unsurlar da menkıbelerde ve tekke şiirinde tasavvufi birer remiz olarak kullanılır. Tasavvufi remiz olarak kullanılan unsurlardan biri de balıktır. Tasavvufta deniz vahdeti simgeler. Vahdet deryasına dalan salık ise denizdeki bir balığa benzetilir. Zira balık deniz olmadan yaşayamaz; salık de vahdet deryasına dalmadan hayat bulamaz. Balığın kıssa ve menkıbelerde geçen bir canlı olması da tekke şiirinde dinî-tasavvufi mesajlar vermek için bir araç olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Çeşitli nasihatler ve tasavvufi hikmetler bazen balığın özellikleri üzerinden dile getirilir. Bu çalışmada balık metaforunun menkıbelerde ve tekke şiirinde nasıl kullanıldığı ele alınmıştır. Çalışmamız bir giriş bölümü, iki ana bölüm ve bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tasavvufta ve tekke şiirinde deniz ve denizle ilgili unsurların hangi şekilde kullanıldığı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölümde balığın kıssa ve menkıbelerde nasıl geçtiği üzerinde durulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de bulunan bazı kıssalardan söz edilmiştir. Balıkla ilgili evliya menkıbeleri ele alınmıştır. Balığın dinî-tasavvufi kaynaklardaki önemi ortaya konmuştur. İkinci bölümde ise tekke şiirinde balığın işleniş üzerinde durulmuştur. Balıkla ilgili bazı benzetme ve özellikler sıralanmıştır. Konuyla ilgili beyitler günümüz Türkçesine göre nesre çevrilmiş ve açıklanmıştır. Sonuç bölümünde araştırmadan elde edilen faydalar belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tekke Edebiyatı, Türk Tasavvuf Edebiyatı, Menkıbe, Balık, Mâhî

Fish as a sufi symbol: fish in legends and fish metaphor in dervish lodge's poetry

Abstract

The image of the sea has an important place in sufism. Not only the sea, but also elements related to the sea such as wave, drop, diver, bahri (a kind of sea duck), pearl and coral are also used as a mystical symbol in legends and dervish lodge's poetry. One of the elements used as a sufi symbol is fish. In sufism, the sea symbolizes unity. The dervish diving into the sea of unity is likened to a fish in the sea. Because fish cannot live without the sea. Also dervish cannot live without diving into the sea of unity. The fact that fish is an animal found in narratives and legends has also enabled it to be used as a tool that gives a religious message in dervish lodge's poetry. Various advices and mystical wisdoms are sometimes expressed through the characteristics of fish. In this study, how the fish metaphor is used in legends and dervish lodge's poetry was discussed. Our study consists of an introduction part, two main parts and a conclusion part. In the introduction part, brief information was given about how the sea and the elements related to the sea were used in sufism and dervish lodge's poetry. In the first part, it was focused on how the fish was described in narratives and legends. Some narratives in the

1 Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü (Bolu, Türkiye), cencakicgoz@ibu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9747-3354 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.06.2022-kabul tarihi: 20.07.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1146637]

Qur'an were mentioned. Sufi legends about fish were discussed. The importance of fish in religious-mystical sources was revealed. In the second part, the place of fish in dervish lodge's poetry was explained. Some analogies and features related to fish were listed. The couplets related to the subject have been translated and explained according to modern Turkish. In the conclusion section, the benefits obtained from the research were discussed.

Keywords: Dervish Lodge's Literature, Turkish Mystic Literature, Legend, Fish, Mahi

1. Giriş

Mutasavvıflar tasavvufi hakikatleri imgeler üzerinden anlatırlar. Şüphesiz, deniz bunlar arasında ayrı bir yere sahiptir. Deniz imgesinin çağrışım zenginliği, mutasavvıfların anlatılması zor tasavvufi meseleleri bile kolayca anlatabilmelerini sağlar. Tasavvufi metinlerde denizin yanı sıra denizle bağlantılı pek çok unsura da (sahil, dalga, damla, dalgıç, bahrî, balık, gemi, sedef, inci, mercan vb.) rastlanır. Balık metaforunu daha iyi anlamak için öncelikle denizin ve denizle bağlantılı birtakım metaforların tasavvufi metinlerde nasıl kullanıldığını bilmek gerekir.

Tasavvufi metinlerde çoğunlukla ledün ilmi, aşk ve vahdet denize benzetilir. İlim denize benzer çünkü deniz engin ve derindir. Denizin dibine inmek, her yanını bilmek zordur. Ancak denizi merak duygusu ve keşfetme arzusu bitmez. Aşk denize benzer çünkü deniz insanı cezbeder. Gizemli dünyasıyla büyüler ve kendine bağlar. Deniz bir durulur, bir dalgalanır. İnsanın aklını başından alır. Denize düşen, oradan oraya savrulur. Kontrolünü ve kendini kaybeder. İnsanın iradesi denizin gücü karşısında âciz kalır.

Deniz büyüklüğü, bütünlüğü ve birliği temsil eder. Tasavvufta vahdet veya tevhit kavramını hatırlatır. Deniz-dalga metaforu ise vahdet-kesret ilişkisini anlatır. Deniz vahdet, dalgalar ise kesrettir. Dalgalar denizden ayrı sayılsa da aslında denize aittir. Arif olan, dalgaların çok görüldüğüne bakmaz zira hepsi tek bir denizin nişanesidir. Dalgaya bakan, denizi görür. Dalgalar varlığını denize borçludur. Dalgalar kaybolup gider, deniz yerinde kalır. Yani dalgalar fâni, deniz bakidir.

Deniz-damla metaforu da vahdet-kesret ilişkisini anlatır. Deniz vahdet, damlalar ise kesrettir. Şu koca âlemde insan bir zerre, bir damla gibidir. Zerrenin kaynağı güneş, damlanın kaynağı denizdir. Damlalar buhar olup uçar, yağmur olup yağar. Döngüyü tamamlar, bir yolunu bulup tekrar denize varır. Irmaklar döner, dolaşır ve yine denize varır. Her fâninin döneceği asli varlık denizdir. Derviş baktığı her damlada deryayı görür. Damlaya takılıp kalmaz, katrede ummanı bulur. Asli varlığın deniz olduğunu bilir. Kendini vahdet deryasına bir damla gibi salar. Vahdet deryasında kaybolur ama aslında hakiki hayatı bulur. Benliğinden, varlığından ve ikilikten kurtulur. Derya ile derya olur. Damla denizde değerli bir inciye dönüşür.

Deniz hayret ve hayranlık uyandırır. Bilinmeyen bir âleme geçişin simgesidir. Denizin derinlikleri sürpriz ve heyecanlara gebe. Denizde neyle karşılaşılacağı bilinmez. Derinlere dalan, korkuya kapılır. İnsan bilmediğinden korkar ama bilmediğini merak da eder. Bilmediğini öğrenmek, keşfetmek ister. Tehlikeleri göze alan ve cesaretini toplayan salık beden gemisinden kurtulur. Ruhunu özgür bırakır ve vahdet deryasına dalar. Denizi keşfeder ve sırlar hazinesini bulur. Deniz temizlik ve arınmayı da temsil eder. Günahlardan ve dünyanın kirinden arınmanın yolu rahmet denizini boylamaktır. Yanmaktan kurtulmanın yolu yumaktır. Ummana gark olanın yeri nâr değil, nur olur.

Deniz bereket kaynağı, inci ve mercan yatağıdır. Salık bazen dalgıç bazen bahrî olur. Ummana dalar, hakikat incileri bulur. Deniz cesaret ve fedakârlıkla da anılır. Çünkü kim denizi keşfetmek ve denizde

inci bulmak isterse tehlikeleri göze alır, korkuları bir kenara bırakır. Aşk denizinin dalgıçı varlığını, benliğini ve canını hiçe sayar. Kendine ağırlık yapan gösterişli kıyafetlerden arınır, bu deryaya üryan girer. Dalgıç tehlike ve meşakatlere göğüs gerip inciye kavuşur, derviş ise zorlu aşamalardan geçip hakikate ulaşır. İşte bu sebeple derviş de bir tür inci dalgıçı, hakikat sarrafıdır. Salık bazen de deryada bir balık olur, deryadan ayrı kalamayacağını böyle idrak eder. Zira balık deniz olmadan yaşayamaz. Balığın varlığı elbette denize bağlıdır. Ayrıca denize dalan balık dışarıyla irtibatını kesmiş olur. Dış dünyada meydana gelen olumsuz hadiselerin etkisinden tamamen kurtulur.

Deniz ve denizle ilgili unsurlar işte bu imge ve metaforlar çerçevesinde tasavvufi hakikatleri anlatmanın aracı hâline getirilmiştir. Deniz etrafında şekillenen metaforlar soyut kavramları somutlaştırarak anlatmanın etkili bir yoludur. Balık ve deniz metaforları “tenezzül, hazarât, âşık-maşuk, tevekkül, seyr ü sülûk, hakikat-izafet, kesret-vahdet, vücud-ı mutlak, vücud-ı mukayyed, aşk, muhabbet, istiğrak, sekr vb.” kavramların daha somut biçimde ifade edilmesini sağlar (Tuncer, 2021, s. 277). Bu çalışmada da denizle ilgili önemli unsurlardan balık ele alınmış, balığın tasavvufi metinlerde nasıl kullanıldığı ortaya konmuştur.

Tekke edebiyatının asıl kaynağı İslam olduğundan bu çalışmada önce Kur’an-ı Kerim’de balığın geçtiği bazı kıssalar incelenmiştir. Sonra evliya menkıbeleri ve dinî-tasavvufi anlatılar üzerinde durulmuştur. Menkıbelere yer verilen bölümde önce balığın gerçek anlamda kullanıldığı, yani metaforik bir anlatıma dayanmayan menkıbeler değerlendirmeye alınmıştır. Bu menkıbelerde balığa yüklenen olağanüstü özellikler ve menkıbelerdeki keramet motifleri üzerinde durulmuştur. Menkıbelerde balığın nasıl bir role sahip olduğu değerlendirilmiştir. Daha sonra balığın bir metafor olarak kullanıldığı menkıbeler üzerinde ayrıca durulmuş, balığın bu menkıbelerde neleri temsil ettiği açıklanmıştır. Çalışmada kıssa ve menkıbeler ışığında tekke şiirinde balık metaforu da mercek altına alınmıştır. Tekke şiirinde geçen balıkla ilgili benzetme ve özellikler ortaya konmuştur.

2. Kıssa ve menkıbelerde balık

2.1. Kıssalarda ve peygamberler hakkındaki anlatılarda balık

Dinî hakikatleri dile getirmek amacıyla eser veren mutasavvıflar ve tekke şairleri Kur’an-ı Kerim’de geçen kıssalardan yararlanmışlardır. Tasavvuf erbabının balık metaforuna neden yer verdiğinin daha doğru anlaşılması için dinî kaynaklarda balığın nasıl geçtiğinin bilinmesi önem taşır. Kur’an-ı Kerim’deki bazı surelerde balık hikmet ve hakikate ulaşmak isteyen peygamberlere yol gösteren bir işaret olarak karşımıza çıkar. Mesela Kehf suresinde belirtildiği üzere Hz. Musa’nın (a.s.) ilim öğrenmek için Hz. Hızır’ı (a.s.) bulmasına balık vesile kılınmıştır. Kehf suresi tefsirinde konu hakkında şu bilgiler aktarılır:

Resûlullah’ın olayla ilgili tamamlayıcı bilgiler verdiği bir açıklamasında bildirdiğine göre, bir gün Hz. Mûsâ İsrâiloğulları’na hitap ederken kendisine, “*İnsanların en bilgini kimdir?*” diye sorulur, o da “Allah bilir” demesi gerekirken “*benim*” diye cevap verir. Bunun üzerine yüce Allah ona, “*İki denizin birleştiği yerde bir kulum var. O senden daha bilgindir*” diye vahyeder. Hz. Mûsâ, “*Rabbim, onu nasıl bulabilirim?*” deyince de Allah, “*Bir balık al, sepete koy; balığı nerede yitirirsen işte kulum oradadır*” diye cevap verir.

Mûsâ aleyhisselâm, emredileni yapıp yardımcısı Yûşâ b. Nûn ile birlikte yola koyulurlar. İki denizin birleştiği yerdeki bir kayanın yanına geldiklerinde başlarını koyup uyurlar. Balık sepetten atlayıp denizde yüzmeye başlar. Uyandıktan sonra Yûşâ balığın kaybolduğunu farkeder, fakat Mûsâ’ya haber vermeyi unuttur. O gün ve bütün gece giderler. Sabah olunca Mûsâ yardımcısına, “*Yiyeceğimizi getir. Gerçekten yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük*” der. Yûşâ bir gün önce kayanın dibinde uyuyup uyandıklarında balığın kaybolduğunu farkettiğini, ancak durumu Mûsâ’ya haber vermeyi unuttuğunu söyler. Mûsâ, “*İşte bizim aradığımız yer orasıydı*” der ve hemen geri dönerler, uyudukları yere gelerek Hızır ile buluşup tanışırlar. (“Kehf Suresi - 60-61. Ayet Tefsiri”, t.y.).

Ayrıca Hz. Yunus (a.s.), büyük bir balık tarafından yutulmuş ve balığın karnında bir süre yolculuk yapmıştır. Bu olaydan dolayı “Zünnûn” (balık sahibi) olarak da anılmıştır. Hz. Yunus, Allah’tan izin almadan önemli kararlar vermemesi gerektiğini balığın karnında yaşadığı zorlu macera vesilesiyle daha iyi anlamıştır. Hz. Yunus ve kıssası hakkında kısaca şunlar aktarılabilir:

Musul dolaylarında bulunan Ninova şehri halkına gönderildi. Onlar ise puta tapmakta devam ettiler. Onlara Allah’ın azabını haber veriyse de aldırış etmediler. O zaman Yunus öfkelenerek Dicle kenarına indi ve dolmuş bir gemiye kimseden habersiz bindi. Yunus peygamber gemiye Allah’ın izni olmadan bindiği için bir müddet sonra gemi yürümedi. Gemiciler “İçimizde bir suçlu var, kura çekelim, kime çıkarsa onu denize atalım” dediler. Kura üç defa Yunus’a çıktı. Onu denize attılar. Büyük bir balık gelip onu yuttu. Yunus, Allah’ın izni olmadan bulunduğu yeri terk ettiği için pişman oldu, af diledi. Balığın karnında kırk gün tevbe etti. Sonunda Allah’ın affetmesi sonucu balık onu sahile çıkarıp bıraktı. Yunus balığın karnından çıkınca bedeninde tek tüyü kalmamış ve çok zayıflamış. Allah onu bir kabak bitkisi gölgesinde memesi sütlü ceylanlar ile besledi. Bu arada Ninova halkı da pişman olup onu aramaya çıktılar. Yunus Ninova’ya geri dönünce halkı ona inandı. (Pala, 2003, s. 496).

Bir efsanede ise Hz. Hızır’ın “âb-ı hayât”ı bir balık vesilesiyle bulduğu anlatılır. Yol azığı olarak götürülen balığın aniden canlanıp suya atılması ve aranan yeri belli etmesi Kehf suresinde geçen balığın işlevini hatırlatmaktadır. Bu anlatı kısaca şu şekildedir:

Efsaneye göre, Hızır, arkadaşı İlyâs ile birlikte İskender-i Zülkarneyn’in maiyetinde bulunmuş ve ona kılavuzluk ederek zulumat ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya çıkmışlar. Uzun maceralardan sonra Hızır ile İlyas bir pınar kenarında oturmuşlar ve yanlarında bulunan pişmiş balıkları yerken Hızır’ın elinden bir damla su balığa damlamış. Balık o sırada canlanıp suya atlamış. Onlar da suyun âb-ı hayât olduğunu anlayarak kana kana içmişler. Sonra İskender’e haber vermişlerse de tekrar bu suyu bulamamışlar. İskender âb-ı hayâtı mahrum olmuş. (Pala, 2003, s. 216).

2.2. Evliya menkabelerinde ve dinî-tasavvufi anlatılarda balık

2.2.1. Suyu düşen/atılan eşyaları ve değerli nesnelere sahibine getiren balık

Suda kaybolan nesnelere balıklar tarafından su yüzüne çıkarılması ve velilere teslim edilmesi sık görülen bir keramettir. Şehzade olduğu hâlde saraydaki görkemli yaşantısını, kendisine vadedilen tacı ve tahtı bir kenara bırakıp dervişlik yoluna giren İbrâhîm bin Edhem’in (ö. 779) de balıklarla ilgili böyle bir menkbesi vardır (Pala, 2003, s. 143). İbrâhîm bin Edhem dünyevi makamları bırakmakla isabetli bir tercih yaptığını, manevi makam ve ihsanlara kavuştuğunu balıklarla ilgili bir keramet göstererek ortaya koyar. Bu menkıbe şu şekildedir:

Naklederler ki, İbrahim bir gün Dicle’nin kenarına oturmuş, eski ve yırtık hırkasına yama dikiyormuş. Biri gelip: “Belhin Padişahlığından vazgeçmekle ne kazandın ve ne buldun?” diye sordu. Bu sırada elindeki iğne Dicle’ye düşmüştü. Balıklara: İğnemi veriniz, diye işaret edince, her birinin ağzında altından iğne bulunan binlerce balık suyun yüzüne çıktı. İbrahim: Onlar benimki değil, ben kendi iğnemi isterim, deyince, ağzında onun iğnesi bulunan zayıf bir balıkçağız su üzerine çıktı. Bunun üzerine İbrahim adama dönüp dedi ki, “Belhin hükümdarlığını terketmekle bulduğum şeylerin en azı işte budur, geri kalanlarını sen (nereden) bilirsin?” (Uludağ, 1984, s. 166-167).

Balıkların sudan getirdiği kayıp nesnelere genellikle yüzük, küpe, mücevher, para vb. değerli nesnelere olması dikkat çeker. Ebû Midyen Magribî’nin (ö. 1197) denize düşen yüzüğünü de bir balığın getirdiği rivayet edilir. Buna göre Ebû Midyen bir gün deniz kenarında abdest alırken yüzüğünü denize düşürür. Allah’a dua edip bir vesile ile yüzüğü göndermesini ister. O anda bir balık, ağzında Ebû Midyen’in yüzüğüyle denizden çıkar. Ebû Midyen yüzüğünü balığın ağzından alır ve Allah’a şükreder (İAA, t.y., s. 6/207).

Şeyh Ali Semerkandî'nin (ö. 1456) bir menkıbesinde de akarsuya düşen kayıp mücevher, bir balıktan teslim alınır. Menkıbenin balıkla ilgili bölümü şöyle özetlenebilir: Şeyh Ali Semerkandî ve hizmetindeki Gazanfer Baba, Bağdat'a sefere çıkarlar. Kervanları çeşitli engellerle karşılaşır, şeyh kerametler gösterip bu sorunları çözer. Sonra kervancıbaşı yolda Gazanfer Baba'ya bir müşkülünü anlatır: Yola çıkmadan önce Bağdat padişahı ona bir mücevher teslim etmiştir. Mücevheri Rum hakkaklarına cilalatmasını emretmiştir. Bu mücevher Rum haracı değerindedir. Kervancıbaşı, Bağdat'taki Şat Irmağı kıyısında abdest alırken mücevheri ırmağa düşürmüştür. Çok aratsa da mücevher bulunamamıştır. Kervancıbaşı, şeyhin buna bir çare bulması hâlinde on bin altın bağışlayacağını söyler. Gazanfer Baba'dan aracılık etmesini ister. Gazanfer Baba, durumu şeyhe anlatır. Şeyh mücevherin düştüğü yere gelir. Orada iki rekât namaz kılar, Kur'an-ı Kerim'i hatmeder. Ardından su kenarında murakabe eder. Su hareketlenir, sudan yarı insan yarı balık şeklindeki biri zuhur eder. Şeyhle acayip bir dille konuşmaya başlar ve gider. Şeyh beklemeye başlar, kuşluk vaktinde su adamı bir kese ile döner. Keseyi yutan balık Bahr-i Muhî'te kadar gittiği için keseyi geri getirmek bu kadar uzun sürmüştür. Emanet mücevhere tekrar kavuşan kervancıbaşı, bu kez de mücevheri cilalatamadığını ve şimdi padişaha ne cevap vereceğini düşünmeye başlar. Şeyh bu meseleyi de halletmek için mücevheri alır ve balıkları çağırır. Sonra bir balığın kulağına bir şey söyler, kaybolan ve zorlukla bulunan mücevheri bu balığa teslim eder. Kervancıbaşı bu durum karşısında hayrete düşer. Şeyh, balığın mücevheri kaybetmesi hâlinde binlerce mücevher bulunabileceğini söyler. Bir süre sonra balıklar cilalanmış mücevherlerle çıkagelir. Şeyh, kervancıbaşıya kendi mücevherini seçip almasını buyurur." (Mercan, 2011, s. 74-76).

Rivayete göre Hayrî'n-Nessâc (ö. 933), Dicle kıyısına gittiğinde balıklar ona yaklaşmaya çalışır ve birtakım şeyler getirirlerdi. Bir menkıbede onun Dicle Nehri'ne atılan paralarını balıkların bulup getirdiği anlatılır. Buna göre Hayrî'n-Nessâc geçimini sağlamak için bazen dokumacılık yapardı. Ara ara Dicle kenarına gittiği de bilinirdi. Bir gün ona yumak dokutan kadınlardan biri "Bunun parasını getirdiğim zaman, seni bulamazsam kime vereyim?" diye sorar. Hayrî'n-Nessâc, kadına parayı Dicle'ye atmasını söyler. Sonra kadın gelir ve Hayrî'n-Nessâc'ı yerinde bulamaz, onun emrine uyararak parayı nehre atar. Hayrî'n-Nessâc, Dicle kenarına varınca balıklar kadının nehre attığı paraları getirip Hayrî'n-Nessâc'a teslim ederler (Uludağ, 1984, s. 580).

2.2.2. Suya atılan kitapları/varakları muhafaza eden balık

Balıkların suya atılan eserleri koruduğuna dair menkıbeler de vardır: Hakîm-i Tirmizî (ö. 932) telif ettiği eserlerinden birkaç cüzü Ebû Bekir Verrâk'a verir ve Ceyhun Nehri'ne atmasını ister. Ebû Bekir Verrâk'ın gönüllü bu işe razı olmaz. Ebû Bekir Verrâk bu kıymetli cüzleri eve götürür, şeyhe bunları ırmağa attığını söyler. Şeyh, cüzleri attığında ne gördüğü sorar. Ebû Bekir Verrâk "hiç" der. Şeyh onun cüzleri ırmağa atmadığını anlar ve atması için onu tekrar gönderir. Ebû Bekir Verrâk şeyhin bu cüzleri neden suya atmak istediğini ve cüzler suya atılınca nasıl bir hâl meydana geleceğini merak etmeye başlar. Cüzleri Ceyhun'a atar. Ceyhun'un suları ikiye ayrılır ve ırmakta kapağı açık bir sandık belirir. Cüzler bu sandığın içine düşer, sonra Ceyhun eski hâline döner. Şeyh bunun hikmetini şöyle açıklar: "Bu tâifenin ilmüne (ve tasavvufa) dair bir şey telif etmiştim. Onun hakikatını keşf ve idrak etmek akla müşküldü. Bunu biraderim Hızır benden istedi ve bahis konusu sandığı onun emriyle bir balık oraya getirdi. Hak Tealâ, bu sandığı ona ulaştırması için suya emir verdi." (Uludağ, 1984, s. 560).

Rivayete göre Hakîm-i Tirmizî'nin bazı çevreler tarafından beğenilmediği için Ceyhun Nehri'ne attığı kitapları büyük balıklar tarafından iki sene kadar muhafaza edilmiştir. Hakîm-i Tirmizî yaklaşık iki sene sonra kitaplarını geri isteyince balıklar kitapları yüzeye çıkarırlar. Kitaplar suya hiç atılmamış gibidir; öyle ki kitapların bir noktası dahi bozulmamıştır (İÂA, t.y., s. 4/127).

Başka bir rivayette ise Yûnus Emre'nin suya atılan şiirlerini balıkların hâlâ okumakta olduğu belirtilir. Buna göre Yûnus Emre aslında üç bin şiir söylemiş fakat Mollâ Kâsım adlı bir zahit bu şiirlerin bir bölümünü şeriata aykırı bulup tahrif etmiştir. Rivayete göre Mollâ Kâsım ele geçirdiği üç bin şiiri alıp bir su kenarında oturur. Sonra bu şiirlerin bin tanesini yakar, bin tanesini ise suya atar. Artık elde sadece bin şiir kalmıştır. Kalan bin şiiri okumaya başlayan Mollâ Kâsım bir anda şu beyitle karşılaşır:

Dervîş Yûnus bu sözi egri bügri söyleme
Seni sığaya çeken bir Mollâ Kâsım gelür

Mollâ Kâsım beyti okuyunca şaşırır, yanıldığını anlar. Yûnus Emre'nin velayet sahibi bir zat olduğuna inanır ve tövbe eder. Bununla birlikte olan olmuş ve Yûnus Emre'nin elde sadece bin adet şiiri kalmıştır. Halk yakılan şiirlerin gökte melekler tarafından, suya atılan şiirlerin ise balıklar tarafından okunduğuna inanmaktadır. Geriye kalan bin şiir ise insanlar tarafından okunmaktadır (Tatcı, 2012, s. 37-38).

2.2.3. İhtiyaç duyulan yardımları sudan getiren balık

Bu tür kerametlerde suya düşen bir nesnenin çıkarılması söz konusu değildir. Balıklar para, mücevher, yiyecek vb. nesnelere açıkça belirtilmeyen bir kaynaktan getirirler. Mâlik-i Dînâr (ö. 748) hakkındaki bir menkıbe buna örnek verilebilir. Buna göre Mâlik bir deniz yolculuğuna çıkar. Denizin ortasına gelince Mâlik'ten seyahat ücretini vermesi istenir. Mâlik'in "Param yok." demesi üzerine ona kendinden geçene kadar dayak atarlar. Aklı başına geldiğinde ondan tekrar ücret isterler. Mâlik yine "yok" deyince bir daha dövülür. Bu kez Mâlik'i elini ayağını bağlayıp denize atmakla tehdit ederler. Bu sırada denizde birden balıklar belirir. Her balığın ağzında birer dinar vardır. Mâlik elini uzatır, bir dinar alır ve ücreti öder. Gemidekiler bu durumu görünce Mâlik'in ayağına kapanırlar. Mâlik ise ayağını gemiden dışarı atar, suya basar ve su üzerinde yürüyerek gözden kaybolur. Mâlik bu hadise üzerine "Dînâr" adını alır (Uludağ, 1984, s. 87).

Zünnûn-ı Mısırî'nin (ö. 860) "Zünnûn" (balık sahibi, balıkçı) adını almasına da buna benzer bir olay vesile olmuştur. Bu konu hakkındaki menkıbenin balıkla ilgili bölümü şöyle özetlenebilir: Zünnûn-ı Mısırî içinde bir sıkıntı varken kendini deniz kenarına atar. Gemiye binmiş bir topluluk görür ve onlara katılır. Sonra gemideki bir tüccarın mücevheri ortadan kaybolur. Herkes bu mücevherin gemiye sonradan giren Zünnûn-ı Mısırî'de olduğunu düşünür. Zünnûn'a işkence yapar ve hakaret ederler, o ise buna ses çıkaramaz. Ancak bu davranışlar sınırı aşınca "Sen bilirsin Rabb'im!" der. Bunun üzerine suyun yüzeyinde binlerce balık ortaya çıkar. Her balığın ağzında bir mücevher vardır. Zünnûn bu mücevherlerden birini alıp gemidekilere verir. Gemidekiler, olanları görünce yanlış yaptıklarını anlarlar, Zünnûn'un ayağına kapanıp özür dilerler. O, bu olayın ardından "Zünnûn" adıyla anılmaya başlar (Uludağ, 1984, s. 179).

Şeyh Ali Semerkandî (ö. 1456) hakkındaki bir menkıbenin olay örgüsü de yukarıdaki menkıbeye çok benzemektedir. Bu menkıbe şöyledir:

Şeyh Ali Semerkandî, bir gün deniz kenarına gelip yelken alıp gitmekte olan bir gemiye rastlar ve kendisini de gemiye almalarını söyler. Gemi halkı, "Bu gemide sana yer yok" diyerek, onu gemiye kabul etmezler. Hz. Şeyh gemiye işaret eder ve Allah'ın izniyle gemi asla yürümez. Sonunda dışarı çıkarlar ve çaresiz Hz. Şeyh'i gemiye alırlar. Giderken, gemide bulunanlardan bir bezirganın bir dizi mücevheri kaybolur ve bulunamaz. Bunun üzerine, Hz. Şeyh'i sıkıştırmaya başlarlar. Hz. Şeyh, deniz kenarına gelip bir kere "Ya Allah!" deyip, "Ya balıklar, bi-iznillahi Te'âlâ, gelin bunların istediklerini getirin" deyince, Allah'ın izniyle, denizde ne kadar balık var ise ağızlarında birer mücevher ile gelip Şeyh'e selam verirler ve "İşte fermanınızla mücevherleri getirdik." derler. Hz. Şeyh, gemi halkına, "Ey Ümmet-i Muhammed, gelin cevherinizi bilerseniz alın, yahud yerine beğendiğinizi alın" der. Bunun

üzerine, bu kerameti gören gemi halkı Şeyh'in ayağına kapanırlar, özür dileyip istiğfar eylerler ve cümlesi Hz. Şeyh'ten biat alıp ona teslim olurlar. (Mercan, 2011, s. 121).

Azzâz el-Betâihî'ye ise balıklar tarafından ekme, pişmiş balık ve kaynak suyu getirildiği aktarılır. Buna göre Azzâz el-Betâihî'yi kırk gün süren bir hâl kaplar. Şeyh bu süre boyunca yemeden içmeden kesilir ve hiçbir şeyle uğraşacak hâlde değildir. Sonra eski hâline döner. Şeyhin canı sıcak buğday ekmeği, balık ve kaynak suyu ister. Sonra şeyh nehir kenarına gider ve dalgalar arasında karartılar görür. Bu karartıların üç adet balık olduğunu fark eder. Bir balığın sırtında iki ekme, diğer balığın sırtında kap içinde bulunan kızarmış balık, öbür balığın sırtında ise su dolu bir kap vardır. Balıklar sırtındakileri Azzâz el-Betâihî'nin önüne bırakırlar. Bir insanın başka bir insana hizmet ettiği gibi ona hizmet eder ve sonra da nehre dönerler. Getirdikleri besinler Azzâz el-Betâihî'nin tam istediği gibidir. Şeyh yiyip içer ama sofradan hiçbir şey eksilmez. Sonra sofrayı aynen bırakır ve dua edip oradan ayrılır (EA, 1992, s. 3/329-330).

2.2.4. Olağanüstü hâller göstererek balık yakalama/avlama

Olağanüstü yöntemlerle balık avlama, beklenmeyen bir anda balık tutabilme, tehlikeli balığı etkisiz hâle getirme, balık yemek isteyen veliye balıkların kendi gelmesi gibi kerametlere birçok menkıbede rastlanır. Şeyh Burhâneddîn Efendi'nin (ö. 1562) Eğirdir'de balık mevsimi olmadığı hâlde Hacı Dede'yi göle yollaması ve ondan balık getirmesini istemesi buna örnektir. Hacı Dede göl kenarına kendiliğinden vurmuş, çakıllar arasında yatan balıklarla karşılaşır. Bu menkıbe şu şekildedir:

Egirdirli Hacı Dede hikâyet ider bir gün Şeyh Burhân Efendi bana eydür Hacı Dede var Egirdir'de bize tâze balık var ise alıvır evde isterler didi. Ben dahi vardum şehrdede çarşuda sordum. Halk bana be hey sūfi deli mi oldun zemherîrde balık çıkar mı diyü bana gülüşdüler. Şeyh bu zamânda tâze balık olmadugın bilmez mi didiler şeyhe varub ahvâli haber virdüm. Şeyh yüzüme bir bakış bakdı hemân hayâtum gideyazdı. Yürü var tiz getir didi. Emre imtisâl idüb gitdüm. Süreti Baba tekyesi önüne vardugum vakt göl kenârında bakdum gördüm çağıl arasında bî-hisâb balık yatur. Hemân peştamalı toldurub şeyhün huzûrına geldüm ha şöyle diyüb bana dede gördün mi didi. Kendüler sag oldukça bu sırrı kimesneye açmadum. (Uysal, 2011, s. 113-114).

Ebû Ali Rodbârî (ö. 933) hakkındaki bir menkıbede kendi kendine kıyıya çıkan bir balıktan bahsedilir. Buna göre bir gün Fırat Nehri kenarında yürürken Ebû Ali Rodbârî'nin canı balık yemek ister. Bunun üzerine kıyıya anında bir balık çıkar. Sonra bir kimse ortaya çıkıp "Ben balığı kızartırım." der. Balığı kızartır, ikram eder ve gözden kaybolur (İÂA, t.y., s. 4/21).

Şeyh Muhammed el-Kesîre'nin (ö. 1378-79) başka bir veli olan İbrâhîm Zâhid-i Gilânî'ye verdiği ziyafette de balıkların kendi istekleriyle karaya çıkması söz konusudur. Şeyh Muhammed ırmak kıyısına gelip sudaki mahlukata çağırda bulunur ve bunun üzerine balıklar sahile atlarlar:

Ey mahlûklar, bize gıdâ veriniz" der demez birçok balık yarışarcasına kendilerini ırmağın kumlu sahillerine attılar. Şeyh Muhammed, bunların içinden birkaçını alıp, diğerlerini dervişlerine yeniden suya attırdı. Sudan topladığı birkaç balığı pişirterek, şeyh Zâhid'e ziyafet çekti. Sonra sohbet başladılar. (Tayşi, 1980, s. 383-384).

Saltuk Türkî (ö. 1297) ise denizin çekilmesini sağlayarak balık yakalar. Şeyh, âdeta öğrencisinin aklından geçenleri okumuş ve balık yemek isteyen öğrencisine bir jest yapmıştır. Buna göre bir akşam Saltuk Türkî'nin bir öğrencisinin canı balık çeker. Öğrenci, hatırdan balık yemeyi geçirir. Sabah olunca Saltuk Türkî balık arzu ettiğini söyleyip öğrencilerini kaldırır. Birlikte denize varırlar. Saltuk Türkî "Ey su, geriye dön!" diye seslenince su bir ok atımı kadar geriye çekilir. Denizin çekildiği yer balıkla kaynamaktadır. Oradakiler ihtiyaçları kadar balığı toplarlar. İşleri bitince Saltuk Türkî "Ey su, yerine

dön!” diye emir verir. Su yerine dönünce Saltuk Türkî canı balık yemek isteyen öğrencisine bakar. Böyle kerametlerin fakirler için kolay olduğunu söyler (EA, 1992, s. 10/187).

Başka bir menkıbede Ebü'l-Hüseyn-i Nûrî'nin (ö. 908) keramet göstererek büyük bir balık avladığı belirtilir. “Kendi halini tartmak ve Hak Teâlâ'ya naz etmek için kerâmet göstermeye” (Uludağ, 2017, s. 84) örnek verilen bu menkıbede Ebü'l-Hüseyn-i Nûrî, üç batman ağırlığında bir balık yakalayamaması hâlinde kendini suya atacağını söyleyerek Allah'a ısrarlı bir şekilde dua eder. Menkıbede bu yaklaşımın evliya katında makbul sayılmadığı vurgulanmıştır. Zira bahsi geçen kerameti duyan Cüneyd-i Bağdadî, bu durumu hoş karşılamamıştır:

Bir gün Ebü Hüseyn Nûrî, zıpkınını ırmağa atmış ve, “Yâ Rab! Eğer ağıma üç batman ağırlığında bir balık takılmazsa and olsun ki kendimi suya atıp boğulacağım,” demiş ve bunun üzerine zıpkınına üç batman ağırlığında bir balık takılmıştı. Bu durum büyük sûfi Cüneyd Bağdadî'ye ulaşınca çevresindekileri uyarmış, “Balık yerine bir yılan çıkıp onu sokmalı idi, onun hükmü budur,” demişti. (Uludağ, 2017, s. 84).

Bir menkıbede Seyyid Tâhâ-i Hakkârî (ö. 1853), bir fıkıh meselesi hakkında meydana gelen anlaşmazlığı gidermek için eliyle büyük bir balık yakalar. Buna göre Seyyid Tâhâ henüz ilimle uğraşan bir öğrenci idi. Bir gün Bağdat civarında bir yerde abdest alıyordu. Abdest aldığı akarsu çok küçük olduğu için arkadaşları ona itiraz ettiler. Bu su çok az olduğu için bununla abdest almanın uygun olmayacağını söylediler. Seyyid Tâhâ ise bunun akarsu (mâ-i cârî) hükmünde olduğunu, dinimizde bununla abdeste izin verildiğini anlattı. Hatta bu suda balık bile yaşayabileceğini söyledi. Sonra elini birden oradaki su birikintisine soktu, eliyle sudan bir balık çıkardı. Elindeki balığı gösterip “Bakın, bu suda kocaman balıklar yaşamaktadır.” dedi. Arkadaşları bu kerameti görünce Seyyid Tâhâ'ya bir daha asla itiraz etmemeye karar verdiler (İÂA, t.y., s. 18/247).

Bazı menkıbelerde tehlikeli, zararlı, büyük balıkları avlama ve etkisiz hâle getirme motifi vardır. Mesela Sarı Saltuk, çevreye zarar veren büyük bir balığı avlamak için suya girer. Balığı avlamak isterken balık tarafından yutulur, hançerle balığın karnını deşer, balığı etkisiz hâle getirir ve dışarı çıkar. Menkıbe Melik Sultân'ın çevreye zarar veren, şehirlere yıkan büyük bir balığı etkisiz hâle getirmesi için Sarı Saltuk'tan yardım istemesiyle başlar. Menkıbenin devamı şöyledir:

Şerîf eyitti: “Beni ol yirlere yakın iletün.” Hem deniz kenârına vardılar, gezüp tururken nâgâh deryâdan ol balık gıgırup çıktı. Şerîf tiz soyındı, eline bir hançer aldı, başına bir kursak geyüp kendüyi ol balıktan yana pertâb idüp gitdi. Çünkü balğa yakın geldi. Balık dem urup Şerîf'i yutdı. Çün Server'ün yutulduğun gördük feryâd itdiler: “Meded! Şerîf gitdi, helâk oldı.” didiler. Balık Şerîf'i yudıcak Şerîf 'aklın aldurmuyup içerü karnına yitişdi. Hemân hançer birle karnın yardı. Balık karnı acısından kendüyi taşra karaya atdı. Bir tag gibi düşdi. Şerîf balık karnı içinden çıkup taşra geldi. Melik Sultân ana tahsîn ve âferin eyledi. Ol balıkun gözlerinün içine bir adam otururdu, başı degmezdi. Anda olan halk Şerîf'e tahsîn itdiler. (Demir ve Erdem, 2007, s. 244).

Seyyid Ebü'l-Vefâ (ö. 1107) ise büyük bir balığın batırmak üzere olduğu gemiyi kurtarmak ister. Bu amaçla balığı yakalar ve parçalayarak etkisiz hâle getirir. Bu olayın anlatıldığı menkıbe şöyle özetlenebilir: Ebü'l-Vefâ berberde tıraş olurken tıraşın sadece yarısı tamamlandığı hâlde bir anda ortadan kaybolur. Berber dehşete düşer, hayret içinde kalakalır. Ebü'l-Vefâ bir saat sonra tekrar gelir ve berberin önüne oturur, berber de tıraşını tamamlar. Berber, şeyhe bu hâlin hikmetini sorar. Şeyh, Irak'ta yaşayan bir topluluğun yardımına gittiğini, o kafilenin gemisi büyük bir balık tarafından batırılacağı sırada gemiyi kurtardığını belirtir. Berber, Ebü'l-Vefâ'nın emri üzerine o kafilenin yaşadığı yere gider. Şeyhin tarif ettiği yeşil yün elbise giymiş ve kır katıra binmiş kimseyi bulur. O kimsenin bu olay sebebiyle adadığı on bin dinar adağı teslim almak ister. Şeyh tarafından gönderildiğine alamet olsun diye de şeyhin gemiyi balıktan nasıl kurtardığını anlatır. Kafiiledeki o kimse de başının yarısı tıraşlı yarısı tıraşsız bir

zatin gelip balığı parçalayarak gemiyi batmaktan kurtardığını doğrular. On bin dinarı berbere teslim eder. Şeyh, daha önce berbere parayı dilediği yere sarf etme yetkisi vermiştir. Berber de bu parayla Irak'ın Behendak şehrine bir mescit, kendi köyünde bulunan kervansarayına da bir çeşme yaptırır (İÂA, t.y., s. 7/331).

Başka bir menkıbede Seyyid Tâhâ-i Hakkârî'nin (ö. 1853) de bir gemiyi kurtardığı nakledilir. Bu kez olay esnasında bir balığın kazara cübbeye girerek kendi kendine yakalanması söz konusudur. Bu menkıbe şöyledir: Bir gün Seyyid Tâhâ camide namaz kıldırarak üzere ayağa kalkar. Arkasında büyük bir cemaat vardır. Niyet etmeden önce sağ elini ileri uzatır. Elini geri çektiğinde cübbesinin kolundan sular dökülür ve canlı bir balık düşer. Balık yerde çırpınmaya başlar. Cemaat hayrete düşer. Cemaatten Köse Halife adlı bir zat cesaretini toplayıp namazdan sonra bu su ve balığın nereden geldiğini sorar. Seyyid Tâhâ işin aslını anlatır: Bir öğrencisi “İmdat ya mübarek hocam!” diye çağırınca Seyyid Tâhâ yardıma yetişmiş ve Kızıldeniz'de batmak üzere olan bir gemiyi kurtarmıştır. Su ve balık da işte bu olaydan geriye kalmıştır (İÂA, t.y., s. 18/254-255).

2.2.5. Olağanüstü hâller göstererek ihtiyaç sahiplerine balık avlama/avlatma

Bişr-i Hâfi (ö. 841), paraya acilen ihtiyaç duyan bir zata balık tutturmuş ve onun nafakasını çıkarmasını sağlamıştır. Konuyla ilgili menkıbe şöyledir: Mansûr es-Sayyâd adlı bir kimse bayram namazını kılar ve erkenden Bişr-i Hâfi'nin yanına gelir. Bişr-i Hâfi ona neden bu kadar erken geldiğini sorar. Mansûr evde un ve ekmek kalmadığını, o yüzden geldiğini söyler. Bişr-i Hâfi, Allah'ın düşkünlerin yardımcısı olduğunu söyler. Mansûr'dan oltasını almasını ve dereye gitmesini ister. Abdest alıp iki rekât namaz kılmasını ve “bismillah” diyerek oltasını dereye atmasını buyurur. Mansûr onun dediklerini yapınca oltaya büyük bir balık yakalanır. Bişr-i Hâfi, Mansûr'a o balığı satıp ihtiyaçlarını karşılamasını buyurur. Mansûr ihtiyaç duyduğu yiyecekleri alır ve Bişr-i Hâfi'nin kapısına gelir. Bişr-i Hâfi onu içeri çağırır, “Eğer bu isteği nefsimiz bize bildirseydi bu balık çıkmazdı.” der (EA, 1992, s. 4/102).

Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'nin (ö. 1569) de Baba Tarak adlı bir müridi için balık avladığı söylenir. Baba Tarak'ın bu olayla ilgili aktardıkları kısaca şu şekildedir: Yahyâ Efendi bir seher vakti beni çağırdı. “Çırnımla beni gel gezdiriver. Mevla'nın kudretini düşünerek deryayı seyredelim.” dedi. “Başüstüne!” dedim. Yahyâ Efendi çırnığa girip oturdu. Kıydan açılınca denizin üstünde gamla doldum. Hatun gece evin ihtiyaçlarından bahsetmiş, “Kızın geldi, yetişti. Hani çeyizi?” demişti. Yahyâ Efendi'ye gitmemi kastedip “Seni işten devamlı alıkoyuyor, kuru boş gezme ile ne hasıl olur?” demişti. Geceki bu sözler aklıma geldi. Bunları hiç kimseye dememiştım. Gamlı olmamın sebebi de işte bu sözlerdi. Yahyâ Efendi o anda bana “Çırnıkta balık tutmak için ağ var mı?” dedi. “Balık olmadıktan sonra ağ neye yarar ki?” dedim. “Balık yok diye elem çekme! Hak sana rızkını şimdi eriştirir. Ağı getir de sana Mevla'nın kudretini göstereyim.” dedi. Sözlerini daha tamamlamadan denizin yüzeyi balıklarla doldu. Saçmayı eline alıp çırnığı balıkla doldurdu. Her biri gayet iri, taze birer kefaldir. Yahyâ Efendi “Şimdi gel beni kıyıya bırak. Sen de bu balıklar ne kadar akçe ederse sat, kızına en iyi şekilde babalık yap. Çeyizi için yardım olsun.” dedi. Pırımı kıyıya bıraktım. Balıkları pazara götürdüm. Sağa sola baktım ama böylesi bir balık görmedim. Halik onları o anda yaratmış olmalı idi. Orada balıkları sattım, akçeleri alıp evime gittim. Karıma ahvali anlattım. İhtiyaçları getirdiğimi görünce sevindi, artık bana cefa etmedi. O aziz zatin ihsanı sayesinde kazandığım akçelerle çeyiz tamam oldu. Yahyâ Efendi'nin huzuruna varınca o gülerek bana “Balıkları ne yaptın? Galiba üç bin floriye sattın.” dedi. “Evet, sultanım! Sana canım başım kurban olsun! Bu kölene böyle bir cömertlik ettin. Tamı tamına üç bin flori etti.” dedim. “Baba Tarak! Sakın bu sırrı yakın veya uzak kimseye deme. Bu lütf ve kerem bizim değil, Hakk'ındır. Sana da bunlar kısmet olmuş, o senin hakkındır.” dedi (Mehmed Dâ'î, 1293, s. 32a-33b).

Şeyh Ebû İshâk İbrâhîm (ö. 864) de bir fukarayı sevindirmek niyetiyle denize ağ atmış ve bu olay üzerine “Sayyâd” lakabını almıştır. Bu olayı anlatan menkıbe hem ihtiyaç sahipleri için balık avlamaya hem de balık yemeği hazırlanırken ortaya çıkan olağanüstü hâllere örnek gösterilebilir. Çünkü şeyh yakaladığı balıkları fukaraya dağıttıktan sonra bir balığı kendine ayırır ve balığı temizlerken balığın karnından paha biçilmez bir inci çıkar. Bu menkıbe şöyledir:

Fakir halkla birlikte deryâ kenârına gidip, orada gezinip sohbet ederken, bir balıkçı şeyhe seslenip, merhametle “Ey şeyh al bu ağı denize at, nasîbine ne çıkarsa bu fukaraya taksim et” deyince; şeyh ağı alıp, denize attı. Ağa sayısız balık doluştu. Onları fukaraya dağıtıp, içinden bir tanesini kendisine ayırdı. Şeyh uzun zamandır ağzına bir şey koymamıştı. Balığı temizleyip pişirmek için, karnını yararken, karnında iri bir inci tanesinin parıldadığını gördü. Bu inciyi alıp, satmak üzere pazara gitti. Kendisine çok altın teklif ettiler. Şeyhin bedenine bir titreme geldi. “Ben bu altınları nerede saklasam, veya nerede yatsam, âhirette bu servetin hesâbı nasıl verilir ve bu altınlar sebebiyle cennet bize müyesser olmazsa, korkarım ateşe dücâr olurum” diye huzursuz oldu. Kendisini huzursuz kılan o kıymetli inciyi taşla kırıp, ezdi ve tozlarını yere serpti. Bu hâlde hemen şeyh Ma’rûf-u Kerhî’nin yanına geldi. Şeyh, işrâk namazını kılmış, selâm veriyordu. Ebû İshâk’a seslenerek, “Ey İbrahim, fakr içre olmayı tercih et. Fakirlerin sabırlılarından fakirlik korkusunu kaldır. Dünyâ sevgisini içinden at. İki dünyânın izzet ve saadeti fakirler ve fakirlikledir. Fakirlerle düşüp kalkmaksa kurtuluşa ve gönül aydınlığına vesîledir” dedi. (Tayşi, 1980, s. 235-236).

2.2.6. Balıkları bir noktada toplama, sayıca artırma ve kendine çekme

Ukayl el-Münbecî’nin bir menkıbesinde balıkları aynı noktada toplayabilme ile ilgili bir keramet vardır. Menkıbenin balıkla ilgili bölümü şöyledir: Ukayl el-Münbecî bir gün salih kimselerden oluşan bir toplulukla Münbec’de bir dağ kenarındaydı. Bu topluluktan gelen çeşitli sorulara cevap veriyordu. Bir kimse de tasarruf sahibi olmanın alametini sordu. Ukayl el-Münbecî “Karadaki hayvanlar, denizdeki balıklar toplansınlar dese derhâl toplanırlar.” dedi. Sözü bitmeden hayvanlar dağdan inmeye başladı. Balıkçılardan da Fırat’ın türlü balıklarla dolduğu haberi geldi (EA, 1993, s. 12/67).

Balıklar bir araya gelince kalabalık görünürler. Bunun yanı sıra velinin keramet gösterip balıkları doğrudan çoğaltması da balık yoğunluğunu artırabilir. Mesela Sarı Saltuk’un Karaman’daki Akşehir Gölü’ne dua etmesi sayesinde göl suyunun tatlılaşması ve balıkların çoğalması şöyle anlatılır: “Dahi Şerîf anda, şehrin ol göline du’â itdi, balıkları çoğaldı ve hem agzı yârın içine bıraktı, tatlu oldu, suyu şor iken.” (Demir ve Erdem, 2007, s. 276-277).

Başka bir menkıbede İbrâhîm-i Sa’d’ın balıkları topluca kendine doğru çektiği aktarılır. Bu menkıbe şöyle özetlenebilir: Bir gün Evlâs’da otururken Ebü’l-Hârisü’l-Evlâsî’nin gönlünden şehrin dışına çıkmak geçer. Sonra ağaçlar arasında namaz kılan bir kimse görür. Onun heybeti Ebü’l-Hâris’i kaplar. Dikkatle bakınca onun İbrâhîm-i Sa’d olduğunu anlar. İbrâhîm-i Sa’d namazını kısa tutar ve selam verir. Derya kenarına iner. Dudağını oynatınca çokça balık saf bağlayıp ondan yana gelir. Sonra balıklar dağılmaya başlarken Ebü’l-Hâris’in aklından “Avcılar nerede?” düşüncesi geçer. İbrâhîm-i Sa’d bu düşünceden rahatsız olur. “Ey Ebü’l-Hâris, sen bu işlerin adamı değilsin!” diyerek tepki gösterir. Dünyevi şeyler konusunda aza kanaat etmek gerektiğini belirtir ve bir anda ortadan kaybolur (Karaca, 2019, s. 369).

Baba Sultân hakkındaki bir anlatıda yine balıkları aynı yerde toplayabilme kerameti geçer. Tuna’daki bir adada ziyaretgâhı bulunan Baba Sultân’ın yılda bir kere balıklar tarafından topluca ziyaret edildiğine inanılır. Baba Sultân, burada sivri bir kaya üzerindeki iki büyük ağacın gölgesinde yatmaktadır. Rivayete göre ziyaret günü balıklar burada bir araya gelir ve insandan kaçmaz ama o gün kimse balık avlamaz. Bu velinin kerametini Evliyâ Çelebi şöyle anlatır:

Hikmet-i Hudâ-yı azîm yılda bir kerre cümle Tuna nehrinin balıkları bu Baba Sultân cezîresi kenârına gelüp eyle yığılırlar kim Tuna'nın iki fırkası mâhî-i gûnâ-gûnlar ile zeyn olup balıkların izdihâmından Tuna üzre sehel balık yağı akar. Tâ bu mertebe esmâkların izdihâmı olup mezkûr Baba Sultân'ı ziyâret ederler. Bu mahalde balıkların ziyâret günleri sayyâd-ı mâhîler ve gayri ferd-i âferide balık avlamazlar ve balıklar dahi ol günde aslâ âdemden kaçmazlar. Niçe mâhîleri ziyâretgâha varan yârânlar ellerine alup yine tarfetü'l-ayn içre suya korlar. (Kahraman vd., 2011b, s. 7/169).

Evliyâ Çelebi, *Muhammediyye* eserinin müellifi Yazıcıoğlu Mehmed'in etrafında da balıkların toplandığını aktarır. Yazıcıoğlu Mehmed eseri yazdığı sıralarda abdest tazelerken balıklar gelip onun huzurunda durmuş. Rivayete göre Yazıcıoğlu, eserini Horasan, Belh ve Buhara erenlerine ulaştırması için yanındakilere vermiş. Eser, Hoca Ahmed-i Yesevî halifelerinden Şeyh Takî'ye ulaşmış. Şeyh, böyle bir eseri sahil kesiminde yaşayan birinin yazabileceğine ihtimal vermemiş.² Yazıcıoğlu hüddamları ise müellifin ne büyük bir zat olduğunun daha iyi anlaşılması için balıkların bile onun huzurunda toplandığını şöyle anlatmışlar:

Hemân Mehemmed Efendi huddamları derler kim, "Sultânım, Rûm diyârında leb-i deryâda Gelibolu nâm bir şehirde deryâ kenârında bir mağârâda bu kitâb-ı müstetâbı te'lif edüp her bâr tecdid-i vuzû'un deryâ-yı rahmetden ederken cümle balıklar deryâ içre gelüp Mehemmed Efendi'mizin huzûrunda durup giderlerdi." (Kahraman vd., 2011a, s. 5/164-165).

Menkıbelerde büyük bir balığın velinin etrafından ayrılmaması veya emrine girmesi de söz konusu olabilir. Mesela Evliyâ Çelebi, Kapanî Deli Sefer Dede'nin büyük bir balığa binip denizde dolaştığını aktarır. Gemidekilerin anlattığına göre bu balık Sefer Dede'ye öyle sadıktır ki Sefer Dede gemiye bindikten sonra bile onun peşinden ayrılmamıştır. Gemiye takip etmiş, denizleri aşmış, Cezayir'e kadar gelmiş ve limanda sahile vurup ölmüştür:

Yedi sene mukaddem bu Sefer Dede'yi Sedde Boğazı'ndan taşra Bahr-i Muhît üzre bir bahğa süvâr olup şînâverlik ederken gemimize alup muvâfık eyyâm ile Cezâyir'e gelirken Sefer Dede süvâr olduğu neheng akîbimizden ayrılmayıp biz Cezâyir'e geldikde balık dahi limana girüp kenâra düşüp merhûm olup lâşesin Sefer Dede ricâsıyla defin eyledik. (Kahraman vd., 2011a, s. 1/188).

2.2.7. Balık tutan/besleyen gizemli adam motifi

Muhyiddîn-i Arabî (ö. 1240) Mısır'a giderken yolda balık tutan bilge bir zatla tanışır. Bu zatın hâllerinden çok etkilenir. Onunla tanışmasının ardından şaşkıncı olaylarla karşılaşır. Bu olayları aktaran menkıbe şöyle özetlenebilir: Muhyiddîn-i Arabî yolda ömrünün otuz yılını otların arasında geçirmiş bir zata rastlar ve onun yanında üç gün kalır. Bu gizemli zat üç günü de hep ibadetle geçirir. Bunun haricinde her gün sadece bir defa deniz kenarına iner ve üç balık tutar. Bir balığı kendi yer, diğer balığı misafirine ikram eder, öbürünü de suya bırakır. Veda günü geldiğinde Muhyiddîn-i Arabî'nin Mısır'a gitmekte olduğunu öğrenir. Onun aracılığıyla Mısır'da bulunan üstadına selam ve saygılarını iletmek ister. Ayrıca üstadından nasihat istediğini de söyler. Muhyiddîn-i Arabî bu duruma hayret eder çünkü bu zatın üstat saydığı kimse zengin ve dünyaya meyilli bir insandır. Mısır'da bir sarayda şatafatlı bir hayat sürmektedir. Muhyiddîn-i Arabî saraya gidip öğrencisinin söylediklerini üstadına iletir. Saraydaki zat, öğrencisine dünya sevgisini gönlünden silmesini öğütler. Muhyiddîn-i Arabî bu zatın yaşadığı görkemli hayatı düşününce bu söze daha da şaşırır. Dönüşte sade bir hayat süren öğrencisine üstadının sözlerini iletir. Öğrenci bir ah çeker ve bu işin hikmetini anlatır: Kendi otuz senedir otlar arasında ibadetle meşgul

² Sahil beldesinde yaşayan bir zatın böyle makbul bir eser yazmasına şaşırınlar olur çünkü deniz kenarında yaşayanların heves ve arzularına daha düşkün insanlar olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca balık yemeye karşı da olumsuz bir bakış açısı vardır. Zira balık etinin makbul olmadığına ve kalbi karartıp aklı hafiflettiğine inanılmaktadır. Bu sebeple Yazıcıoğlu'nun hiç balık yemediği özellikle vurgulanır (Kahraman vd., 2011a, s. 5/165).

olmasına rağmen dünya sevgisini hâlâ gönlünden atamamıştır. Oysa sarayda zenginlik içinde yaşayan üstadının kalbinde dünyaya zerre kadar muhabbet yoktur (İÂA, t.y., s. 9/157-158).

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 911) hakkındaki bir menkıbede ise deniz kenarında balıklara yem atan gizemli bir Mecusi vardır. Mecusi, sadece sevap kazanmak niyetiyle yaptığı bu iyiliğin ardından olağanüstü olaylarla karşılaşır. Balıklara yaptığı bu iyilik onun Müslüman olmasına vesile olur. Bu menkıbe hem balık besleyen gizemli adam motifine hem de mümin ile kâfir arasında geçen anlatılara örnek verilebilir. Menkıbe şu şekildedir: Cüneyd-i Bağdâdî bir gün deniz kenarında balıklara yem atan bir Mecusi görür. Bu kimsenin elinde çok miktarda yem vardır. Cüneyd-i Bağdâdî adama “Ne yapıyorsun böyle?” der. O da sevap kazanmak için balıklara yem attığını söyler. Cüneyd-i Bağdâdî bir insanın sevap kazanabilmesi için önce şehadet getirip Allah’a ve Resul’üne iman etmesi gerektiğini, Müslüman olmayanın iyilik yapsa da sevap kazanamayacağını belirtir. Mecusi “Benim bu balıklara yem verdiğimi o bahsettiğin Allah görüyor mu?” der. Cüneyd-i Bağdâdî, Allah’ın bilmediği ve görmediği hiçbir şey olmadığını söyler. Bunun üzerine Mecusi “Öyleyse, bu da bana yeter.” diye karşılık verir. Aradan birkaç sene geçer, Cüneyd-i Bağdâdî hacca gider ve balık besleyen o zatın tavaf ettiğini görür. Ona “Burada ne işin var?” der. O kimse gülererek “Gördü, gördü ya Cüneyd, o beni gördü!” der. Cüneyd-i Bağdâdî’ye işin aslını anlatır: Balıkları beslediği o gün, içinde bir nur parlamış; o zat önce balıkların, sonra da ağaçların kelime-i şahadet getirdiğini görmüştür. Bunun üzerine hemen şehadet getirmiş, Müslüman olmuştur. Yani Allah onu görmüştür. Bu sayede o zat da bugün burada tavaf etmektedir. Cüneyd-i Bağdâdî’ye de şöyle nasihat eder: “İyilik et, at denize, balık görmese de Halik görür.” (“O beni gördü”, t.y.).

2.2.8. Olağanüstü bir olayın ardından avlanması/yenmesi yasaklanan balıklar

İbrâhîm bin Edhem’in suya düşen iğnesini getiren balık hakkındaki menkıbenin başka bir varyantı daha vardır. Evliyâ Çelebi’nin aktardığına göre bu olayın geçtiği yerdeki balıkların yenmesi yasaklanmıştır. Cübeyle (Cebele) halkı, İbrâhîm bin Edhem’in riyazete girdiği mağara civarında yaşayan bu balıklardan çekinir. Kulak ve ağızlarında iğne gibi püsküller olan ve “semeke-i İbrâhîm” denen bu balıkları balıkçılar avlamaz, kazara yakalanan balıkları da salarlar (Kahraman vd., 2011b, s. 9/199). Konuyla ilgili menkıbe şu şekildedir:

Bir gün İbrâhîm’in vâlidesi gelüp eydir: “Ey oğul! Kül oldun, bu riyâzat nedir? Gel, terk eyle” dedikde İbrâhîm-i Edhem hurka-i peşminesinden süzenin çıkarup deryâya atar ve balıklara hitâb edüp, “Benim iğnem getirin” derler. Bir hayli zamândan sonra iğneyi bir balık ağzına alup getirir. “Niçün geç getirdin, benim iğnemi?” derler. Balık lisâna gelüp, “Yâ İbrâhîm! Ağızdan ağza teberrüken ziyâret için gezdirdiğimizden geç getirdik” dedikde, “İlâhî! Ey mâhî! Sen benim iğnemi ağzınla getirdin ve azîz dutdun. Cenâb-ı Bârî seni sayyâdlar elinden halâs edüp azîz olasın ve senin neslin yiyenler marîz ola” deyü du’â etmişlerdir. (Kahraman vd., 2011b, s. 9/199).

Urfa’da bulunan Balıklı Göl’deki balıkları yemek de benzer şekilde yasaktır. Rivayete göre bu balıkları avlayıp yiyen bir adam zehirlenmiş ve kendisiyle birlikte yakınlarının da felaketine sebep olmuştur. Evliyâ Çelebi bunun hikmetini şöyle anlatır:

Bu âsitâne-i Halilullah’da olan mâhileri sayd etmek memnû’dur. Bir kerre bir herif bu mâhîlere semmü’s-semek ya’ni balık otu döküp niçe bin balıklar zehirlenüp helâk oldukda herif-i zarîf-i bed-fi’âl semekleri futasına pür eyleyüp hânesinde tabh edüp tenâvül etdükdü balıklardaki zehir herife ve ehl [u] ıyâline te’sîr edüp yedi nefer âdem mesmûmen merhûm olurlar. Karîbü’l-ahd olmağıla meshûr-ı âfâkdır, ammâ âsitâne-i İbrâhîm Nebî hâricinde mâhîler şîkâr olunsa aslâ zarar etmez. Bu dahi bir sırr-ı Hudâ’dır. (Kahraman vd., 2011a, s. 3/96).

İbrâhîm el-Havvâs hakkındaki bir menkıbede de “gâib”den gelen bir ses üzerine balık avlamaktan vazgeçme motifi vardır. Menkıbede balıkların zikir hâlinde olduğu ima edilmiştir. Bu menkıbe şöyledir:

İbrâhîm el-Havvâs demiş ki, helâl yemek için geçim aradım. Bu maksatla balık avladım. Günün birinde ağıma bir balık düştü, çıkardım, ağı tekrar suya attım. Tekrar bir başka balık düştü, aldım ve ağı suya attım. Tekrar bir balık düştü, aldım ve ağı tekrar attım. Tekrar bir balık düştü. Aldım ve ağı tekrar suya atmaya hazırladığım sırada hâtiften: “Bizi anan balıkları öldürmekten başka bir av bulamadın mı?” diye bir ses geldi. Bunun üzerine ağı parçaladım ve balık avlamayı terk ettim. (Yazıcı, 1978, s. 302).

2.2.9. Balık yenirken/hazırlanırken ortaya çıkan olağanüstü hâller

Ahmed-i Bedevî (ö. 1276) hakkındaki bir menkıbede şeyhe verilen önemi abartılı bulan ve yadırgayan bir âlimin boğazına batan balık kılıcı anlatılır. Bu menkıbe şöyle özetlenebilir: Mısır’da yaşayan Ebü’l-Gays bin Ketîle adlı bir âlimin yolu bir gün Ahmed-i Bedevî’nin kabrinin bulunduğu beldeye düşer. Ebü’l-Gays oradaki insanların Ahmed-i Bedevî’ye gösterdikleri saygı ve özeni abartılı bulur. Oradakilere şeyhe lüzumundan fazla önem verdiklerini söyler. Oradaki biri Ebü’l-Gays’a tepki gösterir ve Ahmed-i Bedevî’nin büyük bir veli olduğunu belirtir. Daha sonra Ebü’l-Gays misafir olduğundan ona yemek ikram edilir. Yemekteki kızartılmış balığı yiyen Ebü’l-Gays’ın boğazına bir kılçık takılır. Saatlerce uğraşırlar ama kılıcı çıkaramazlar, doktorlar da bu duruma bir çare bulamazlar. Ebü’l-Gays yemeden içmeden kesilir, yatağa düşer, ızdırap çeker ve bu çaresizlik içinde neredeyse ölecek hâle gelir. Aradan bir sene geçer. Aklına son bir çare gelir: Ahmed-i Bedevî’nin kabrini ziyaret edecek ve ruhanîyetinden yardım isteyecektir. Ebü’l-Gays, şeyhin büyüklüğünü anlayamadığı ve ona dil uzattığı için pişmandır. Kalbindeki bu pişmanlıkla Ahmed-i Bedevî’nin ruhuna hediye için kabrinde Yasin-i Şerif okur. Birden aksırır ve sonunda kılçık boğazından çıkar. Bunun üzerine Ahmed-i Bedevî’nin ne büyük bir veli olduğunu daha iyi anlar. Şeyh hakkındaki yanlış düşüncelerinden dolayı tövbe eder (İÂA, t.y., s. 8/91).

Başka bir anlatıda ise din kardeşini kendine tercih etmenin önemini vurgulanır. Bir velinin balığın iyi taraflarını kendine ayırıp kılıklı taraflarını başkalarına ikram ettiği için başına gelenler aktarılır. Bu olayı Ebû Ca’fer-i Sâ mânî şöyle anlatmıştır: Bir zamanlar yolum Lübnan Dağı’na düştü. Orada evliya taifesinden bir kavimle karşılaştım. Aralarında onlara hizmet eden bir genç vardı. Akşam ateş yakıp onlar için yemek pişirdi. Üç gün onlarla kaldım. Dördüncü günün sabahında “Bizim düzenimizi gördün. Var git artık. Sen bizimle yaşayamazsın.” dediler. Bana dua ettiler. Çekip gittim. Nice zaman sonra Bağdat’a uğradım. O genci tellallık yaparken gördüm. “Ve men yezîd!” diye bağırdı. Şaşırıp kaldım. “O mudur, değil midir?” diye ona iyice baktım. O genç, bakışlarımı fark etti. Bir tarafa çekildi ve “Ne bakıyorsun?” dedi. “Allah hakkı için söyle, sen Lübnan Dağı’nda gördüğüm o genç değil misin?” dedim. “Ben oyum.” dedi. “Buralara nasıl düştün, bu ne iştir?” dedim. Şöyle söyledi: “Bir gün balık pişirdim. Kısmet vaktinde iyisini kendi tarafıma koydum. İşte o yüzden bu makama düştüm.” (Karaca, 2019, s. 587-588).

“Şâh-ı Nakşibend” lakabıyla da anılan Behâeddîn-i Buhârî’nin (ö. 1389) bazı menkıbelerinde balık sofrasında görülen kerametlerden söz edilir. Bir menkıbe şu şekildedir: Bir gün Behâeddîn-i Buhârî’ye bir miktar balık hediye edilir. Hoca, getirilen balıkları mecliste bulunan öğrencileriyle yemeyi arzu eder. Balıklar pişirilir ve sofraya hazırlanır. Behâeddîn-i Buhârî ve öğrencileri sofraya otururlar fakat orada bulunanlardan biri sofraya gelmez. Nafile oruç tuttuğunu söyleyip Behâeddîn-i Buhârî’nin ısrarlarına rağmen topluluğa uymaz. Behâeddîn-i Buhârî bu kişiye ramazanda tutulan bir günlük oruç sevabı hediye edeceğini söyler ve birkaç kez “Gel, bize uy!” der fakat o kişi inadını sürdürür. Sonunda Behâeddîn-i Buhârî, öğrencilerine bu adamın Allah’tan uzak olduğunu ve onu terk etmelerini söyler. Zahitliğiyle bilinen bu kişi Behâeddîn-i Buhârî’ye karşı geldiği ve “peki” demediği için bu olayın ardından istikametini kaybeder. Zahitlikten döner, dünyaya dalar, namazı niyazı bırakıp felakete sürüklenir (EA, 1992, s. 3/421).

Başka bir menkıbe ise şöyledir: Bir ilkbahar günü Seyyid Burhâneddîn, Behâeddîn-i Buhârî'ye bir miktar balık getirir. Behâeddîn-i Buhârî o sırada bağda olduğundan balıkları orada pişirmek ister. Balıkları pişirdiği sırada büyük bir bulut gelir ve gökyüzünü kaplar, sonra da yağmur başlar. Behâeddîn-i Buhârî, Seyyid Burhâneddîn'e "Dua et, benim olduğum yere yağmur yağmasın!" der. Seyyid Burhâneddîn bunun kendi haddine düşmeyeceğini söyleyip dua etmek istemez. Ancak hocasının tekrar emretmesi üzerine dua eder. Her yer sular seller içinde olmasına rağmen Allah'ın kudreti sayesinde Behâeddîn-i Buhârî'nin bulunduğu yere yağmur yağmaz. Bunu görenler hayrete düşer (EA, 1992, s. 3/435).

Bîbî Cemâl Hatun'a (ö. 1639) da bir gün hediye olarak balık getirilir. Bîbî Cemâl çok memnun olur. Balığa bir nazar edince balık üzerinde bir nur parlar. Balığın saklanması ve kurutulmasını ister, bütün yakınlarının ondan istifade edebileceğini söyler. Gerçekten de öyle olur. Balık az olduğu hâlde onun bakımının bereketiyle artar (EA, 1992, s. 4/82-83).

Şeyh İbrâhîm Zâhid-i Gîlânî (ö. 1305-6) hakkındaki bir menkıbede de şeyhe hediye edilen balık bereketlenir, sadece bir balıkla bütün tekke sakinlerinin karnı doyar. Şerâfüddîn adlı bir zattan nakledilen bu menkıbe şöyledir:

Bir keresinde âdetim olduğu üzere bir dostumla birlikte Şeyh'i ziyârete giderken, ona hediye götürülecek bir şey bulamadık. Yolda "Gîlân" nehri kenârında bulunuyorduk. O sırada nehir taşıp, koca bir balık sahile vurdu. Onu hemen yakalayıp, şeyhe hediye götürmeye karar verdik. Tekke'ye vardığımızda, dervişler onu alıp, hemen pişirdiler. Hepimiz yediğimiz hâlde bu bir tek balıkla doyduk. Sonra şeyh, vâ'z ve nasihat etti. Ve onlara hayır duâda bulundu. Şeyh hazretleri; "Tam bir teveccüh ile şeyhe yönelmek isteyenler, halkın sevgilisi olurlar. Hattâ arz ve semâ dahi onlara hürmet eder" diye buyurdu. (Tayşi, 1980, s. 396).

Balığı temizleyen salih kimsenin balığın karnında inci bulması bazı anlatılarda rastlanan bir motiftir. Bu anlatılarda değerli nesnelerin insanlara ulaştırılmasına balık vesile olur. "Balığın karnındaki inci" hikâyesi buna örnek verilebilir. Bu anlatı ana hatlarıyla şu şekildedir: Salih ve cömert bir adam işini kaybeder ve ailesinin karnını doyuramayacak duruma düşer. Hanımıyla evdeki bazı eşyaları satarak çocuklarına yiyecek temin etmeye karar verir. Yoksul adam içine düştüğü zor duruma rağmen cömertlikten vazgeçmez ve satıştan eline geçen ilk parayı bir dilenciye vererek bağışlar. Bu sebeple ailesine yine yiyecek getiremez. İkinci denemesinde ise takas ettiği bir eşya sayesinde bir balıkçıdan balık almayı başarır. Adamın eve getirdiği balığı ayıklayan kadın, balığın içinden paha biçilmez bir inci çıktığını görür. Bu inciyi satan adam içine düştüğü zor durumdan kurtulur ve ailesiyle feraha çıkar. Böylece cömert ve iyi niyetli bir insan olmanın karşılığını alır ("Balığın Karnındaki İnci", 2016).

2.2.10. Mümin ile kâfir arasında geçen anlatılarda balık motifi

Bu tür menkıbelerde genellikle velinin balıkla ilgili bir kerametini görüp Müslümanlığa geçen gayrimüslimlere rastlanır. Saltuknâme'de geçen bir menkıbe mümin ile kâfir arasında geçen bu anlatılara örnek verilebilir. Menkıbede balıklarla konuşma ve balıkların "kelime-i şehadet" getirmesini sağlama söz konusudur. Bu keramet sayesinde rahipler Hristiyanlığı bırakıp iman ederler. Bu menkıbe şöyle özetlenebilir: Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçen Ahmed adlı bir kimse, Tûmâş adlı bir rahiple fikir uyuşmazlığı içindedir. Yunan diyarında Aynaroz adlı yerde bulunan Tûmâş oradaki bin papazın en büyüğü konumundadır. Ahmed'e bir mektup gönderir. Mektubunda "Yâ Ayâmson! Sen n'oldun kim Mesîh dînünden döndün, bir adı sanı belürsüz kişiye peygâmbar diyü ana uydun." der. Ahmed cevap yazıp "Bu dînine girdüğüm peygâmbarun adın, akar sular içinde şol bir yıllık balıklar dahı bilürlerdi." der. Tûmâş haber gönderip "Eger su içindeki balıklar dil virüp ana şehâdet ideler, biz bin kişiyüz, hep Müslümân olalum." der. Ahmed durumu Şerîfe (Sarı Saltuk) bildirir. Şerîf çıkıp oraya gelir. Onun

geldiğini Tûmâş'a haber verirler. Tûmâş ve yanındakiler dışarı çıkıp hisarın önündeki su kenarında otururlar. Şerîf "İy kâfirler! Eger bize su içindeki uvacık balıklar gelüp bizüm dînümüz hak idüğine şehâdet ideler, siz nice olursuz?" diye sorar. Onlar da "Hep îmân getirüp Müslümân oluruz." derler. Şerîf su kenarına gelip şöyle seslenir: "İy balık yavruları! Gelün, şehâdet idün!" Ufacık balıklar bir yerde toplanıp insan gibi konuşmaya başlarlar. "Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden Resûlülâh. Senün dînün hak dîndür." derler. Kâfirler bu durumu görünce hemen imana gelip Müslüman olurlar. Şerîf tekrar dua edince o balıklar bir yerde toplanıp taş olur. Şerîf, kilise iken camiye çevrilen bir binaya o taşı nişan olsun diye koydurur. O taşın bulunduğu yer, ziyaretgâh hâline gelir (Demir ve Erdem, 2007, 279-280).

Başka bir menkıbede ise Abrûşâk yakınlarında Sarı Saltuk ile bir rahip arasında geçenler anlatılır. Sarı Saltuk'un balıkla ilgili bir kerameti rahibin Müslüman olmasına vesile olur. Bu menkıbe hem mümin ile kâfir arasında geçen anlatılara hem de suya düşen nesnelere sahibine getiren balık motifine örnek verilebilir:

Ol yirde bir kilisâ var-ıdı, anda bir ulu râhib otururdu, sürdi Şerîf'e geldi. "İy Server-i Rûm! Benüm bir sözüüm var. Seni velîdür dirler, eger bunı idesin ben Müslümân olam." didi. Şerîf "Ol nedür?" didi. Ol râhib eyitdi: "Benüm kızum var idi, bir gün deniz kenârında oynarken kulagından küpesin denize düşürdi. Tamâm Rûm harâcı degerdi. Anı bana bulıviresin ben de 'ahdümde sâdik olam." Pes Şerîf ilerü geldi, İlyâs du'âsın okudu. Dahı bir kez çağırdı: "İy balıklar! Tîz ol küpeyi bulun, getirün her kanda ise." didi. Deniz yüzine ol kadar balıklar iri uvak çıkdılar ki hesâbın Allâh bilir ancak. Âhir bir büyük balık agzına alup küpeyi getürdi, sundı. Pes Şerîf agzından alup râhibe virdi. Çün râhib anı gördi, tîz îmân 'arza kıldı, Müslümân oldu. Bu kerâmeti çün kâfirler gördiler, andan yigirmi dört kişi dahı Müslümân oldılar. (Demir ve Erdem, 2007, s. 293).

Mümin ile kâfirin başından geçen başka bir macerada da yine balık vardır. Bu menkıbede İbrâhîm el-Havvâs'ın kerameti sayesinde çölde balık, hurma, ekmek ve su bulunan bir sofraya çıkar. Bu keramet, Hristiyan gencin Müslümanlığa geçmesine vesile olur. Bu menkıbe kısaca şu şekildedir: İbrâhîm el-Havvâs çölyü azık ve binek olmadan aşacağına ant içer. Bu dediğini yapmak üzere çöle düşer. Arkasından gelen bir Hristiyan ona "Selâm sana ey şeyh!" diye seslenir ve şeyhle yol arkadaşı olmak istediğini söyler. Şeyh bu talebe olumsuz yaklaşır, bu arkadaşılığın ne faydası olacağını sorar. Yine de genç adamın üsteleme üzerine bu teklifi kabul eder ve yolculuğa çıkarlar. Genç, sekizinci gün aç olduğunu söyler. Şeyhe Rabb'inden yiyecek bir şey istemesini söyler. Şeyh, yabancı gencin yanında mahcup olmak istemez. Muhammed aleyhisselam hakkına, "gayb"dan bir şeyler göndermesi için Allah'a dua eder. Bir anda üstünde kızartılmış balık, taze hurma, bol ekmek ve bir testi su bulunan bir sofraya zuhur eder. Şeyh ve Hristiyan genç karınlarını doyururlar. Bir hafta daha yola devam ederler. Sekizinci gün geldiğinde bu kez şeyh, "Ey Râhib! Acıktım, şimdi sen de gücünü göster." der. Genç esasına dayanır, dudaklarını kımlıdatur. Ardından balık, helva, taze hurma ve iki testi su bulunan iki gösterişli sofraya belirir. İbrâhîm el-Havvâs hayrete düşer, mahcup olur, yemeği yemek istemez. Genç, İbrâhîm el-Havvâs'a bir müjdesi olduğunu ve yemeği yemesini söyler. İbrâhîm el-Havvâs önce müjdeyi öğrenmek isteyince genç zünnarını çıkarır, şehadet getirir ve Müslüman olduğunu bildirir. Şeyhe bu işin aslını anlatır: Genç aslında çoktan iman etmiştir. Sonra da şeyhi vesile kılmış, şeyhin hakkı için Allah'a dua etmiştir. Allah da bu sofraları şeyhin hürmetine ihsan buyurmuştur (Uludağ, 1984, s. 634-635).

Dünya bir sınavdır, dünya nimetlerine aldanmamak gerekir. Dünyada çeşitli nimetlere kavuşan ve insanların imrenerek baktığı bazı kimseler ahirette perişan olabilir. Bu durum, oltasına sürekli balık takılan kâfir ile bir türlü balık tutamayan müminin hikâyesi üzerinden anlatılmıştır. İsmail Hakkî-i Bursevî'nin (ö. 1725) *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde rivayet ettiği bu balık tutma hikâyesi şöyledir:

Eski zamanlarda bir mümin ve bir kâfir balık avlamaya çıktılar. Kâfir putları ve ilahlarını anıp oltaya atıyor ve balık yakalıyordu. Nihâyet hayli bir balık avladı. Mümin ise Allah'ı zikrediyor ancak oltaya bir şey düşmüyordu. Sonra akşama doğru gün batımında oltaya bir balık isabet etti. O da çırpınıp yine suya daldı gitti. Mümin hiç balık avlayamadan geri döndü. Kâfir ise ağı balıkla dolu olarak döndü. Bu durum karşısında müminin görevli meleği üzüldü. Görevli melek göğe yükselince Allah o meleğe müminin cennetteki meskenini gösterdi. Bu sefer melek "Allah'a yemin olsun ki sonunda müminin varacağı yer burası olduktan sonra mümine isabet eden bu belanın hiç önemi yoktur" dedi. Bir de kâfirin cehennemdeki meskenini gösterdi. Bu sefer de melek "Allah'a yemin olsun ki sonunda varacağı yer burası olduktan sonra kâfirin dünyadan elde ettiği hiçbir şeyin kıymeti yoktur" dedi. (Alim vd., 2018, s. 19/228).

2.2.11. Diğer keramet motifleri

Şeyh Ali Semerkandî (ö. 1456) hakkındaki bir menkıbede şeyhe itaat etmeyen bağınaz bir adamın balık saldırısına uğradığı anlatılır. Büyük bir balık, şeyhe biat etmeyen bu kişiyi âdeta yola getirmektedir. Menkıbe kısaca şöyledir: Şeyh Ali Semerkandî seyahat ettiği dönemlerde bir gemiye biner. Gemi su almaya başlayınca insanlar paniğe kapılır. Gemideki Sa'd-i Kuşeyrî adlı müttakî zat murakabeye varır. Anlar ki "kutbül-aktâb" aslında gemide, aralarında bulunmaktadır. Gemi halkına durumu bildirir. Böylece şeyhin kutup olduğu anlaşılır. Gemi halkı şeyhe yalvarır, yeterince iltifat göstermedikleri için özür diler. Şeyh, Yûsuf suresinin 64. ayetini okur. Sonra bir tahta parçası ister, gömleğinden kopardığı bir parçayı tahtaya sarar. Gemideki deliği onunla kapatır. Sonra tekrar aynı ayeti okur. Gemi düzelir ve gemidekiler şeyhe biat ederler. Sadece bağınaz ve münkir bir kimse onun kutup olduğunu kabul etmez. Birden gemiye bir balık atlar. Balık, hortumunu uzatır ve o münkir kişiyi ağzına alır. Münkir, kendisini balıktan koruması için şeyhe yalvarır. Şeyh murakabeye varınca o kişi kurtulur ve tövbe eder. O da şeyhe biat eder (Mercan, 2011, s. 92).

Ahmed Kuddûsî (ö. 1849) hakkındaki bir menkıbede de balıkla ilgili bir keramet vardır. Buna göre şeyh, padişahın elinde sakladığı şeyin küçük bir balık olduğunu anlamıştır. Bu menkıbenin balıkla ilgili bölümü şu şekildedir:

Yine bir kısım âlimler ile tanınmış ve tavsiye edilmiş müridleri toplayan pâdişah onlara: "Şu avucumda gizlediğim şeyi tahmin etmenizi istiyorum." demiş. Herkes birşey söylemişse de isabet olmamış. Bir köşede oturan Kuddûsî Baba'ya: "Sen de bir tahminde bulun." demişler. Kuddûsî hazretleri: "Yedi iklim ve yedi deryâyı gezdim, bir balık yavrusunu arar gördüm." şeklinde bir ifadede bulunmuş. Meğerse padişahın avucunda küçük bir balık mevcutmuş. Bu cevabı üzerine kendisine tâzim ve ikramda bulunmuşlar ve: "Sana burada yer tahsis edelim sarayda kal." demişlerse de: "Ben bir âciz dervişim, burada kalsam bu imtihandan beraat edemem." buyurmuş. (Kuyumcu, 1982, s. 36-37).

2.2.12. Balığın menkıbelerde metafor veya teşbih unsuru olarak kullanılışı

Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Ma'nevî*'sinde geçen üç balık hikâyesinde avlanma tehlikesiyle karşılaşan üç balığın aynı olay karşısındaki farklı tutumları üzerinden nasihat verilir. Hikâye kısaca şu şekildedir: Biri akıllı, biri yarım akıllı, biri de aptal ve mağrur olan üç balık vardır. Bu üç büyük balık bir gölde yaşar. Sonunda birkaç balıkçı gölün içini görür ve göle ağ germek için harekete geçer. Balıklar durumu görünce bir çare düşünmeye başlar. Akıllı balık vakit kaybetmeden, bütün gücüyle yola koyulur. Diğer balıklara danışmaz çünkü "Bunlar gücümü zayıflatır, vatan sevgisini yanlış yorumlayıp tembellek ve cahilliklerini bana da bulaştırır, beni yolumdan alıkoyarlar." diye düşünür. Gizlice gölden denize doğru yol alır. Göğsünü ayak eder, arkasında tazı olan bir ceylan son damarına kadar nasıl koşarsa öyle canla başla tehlikeden kaçır. Sıkıntılar çeker ama bu uçsuz bucaksız yolun sonunda güvenli, derin denize atar kendini. Yarım akıllı balık ise avcılarının ağını görünce umutsuzluğa düşer. Keşke o kılavuza ben de yoldaş olsaydım, akıllı balığın peşine takılsaydım." düşüncesine kapılır ama nafiye. Derken "Giden geri gelmez,

o kendini kurtardı. Şimdi ben de bir çare bulmalıyım.” diye düşünüp ölü taklidi yapmaya karar verir. Zira kişiyi azaptan kurtaran, ölmeden önce ölmektir. Balık da ölü olup kendini suyun akışına bırakır. Karnını üste, sırtını aşağıya verir; suyun yüzeyinde bir çöp gibi bir aşağı bir yukarı gider. Bunu gören balıkçılar güzelim balık öldü diye çok üzülmürler. Oysa kılıçtan kurtulan balık içten içe sevinmektedir. Bir balıkçı onu tutar, sonra tükürerek yere fırlatır. Öldüğü sanılan yarım akıllı balık hemen gizlice suya girer ve kaybolur. Geriye bir tek aptal balık kalmıştır. Aptal balık paçasını nasıl kurtaracağını bilemez, sağa sola sıçrayıp saf saf çırpınmaya başlar. Sonunda ağın içinde kalakalır. Bu aptallığı onu ateş üstündeki bir tavaya düşürür. Alevler arasında kaynarken “Bu durumdan kurtulursam bir daha asla göle yerleşmem, uçsuz bucaksız olan denizi yurt edinip güven içinde yaşar giderim.” diye düşünür (Örs ve Kırılgiç, 2015, s. 551-554). Balık ağa girdikten sonra aklı başına gelir ama son pişmanlık fayda vermez.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273), *Mesnevi*'sinde balık metaforundan sık sık yararlanmış ve balık üzerinden başka öğütler de vermiştir. Balık metaforunu zaman zaman olumsuz anlamda kullansa da daha ziyade olumlu anlamda kullanmıştır. Mesela peygamberler, Hak deryasının balıklarına benzetilir. Veliler, vahdet deryasında fena bulan balıklar gibidir. Onlar da balıklar gibi ancak denizde hayat bulabilir. Ayrıca Mevlânâ, balık ile yılanı karşılaştırır: Nefsine uyan, yılan tabiatlı kişilerin balıklık (velilik) iddiasında bulunmaları boştur. Zira onlar denizden yılan gibi korkar ve onların gerçek yüzü böylece ortaya çıkar. Ruh ve akıl da gece denize dalıp uyuyan, sabah denizden başını çıkaran balıklara benzer. Balık bazen olumsuz anlamda da kullanılır: Hz. Yunus, balığın karnından nasıl çıktıysa insan ruhu da kendisini bir kafes gibi saran bedenden kurtulmalıdır. Bu hapishaneden kurtulma sürecinde çekilen çile insanı olgunlaştırır. Arzu ve heveslerinin peşine takılan kimseler oltadaki ete doğru atılan birer balık gibidir. Dünyaya aldanan, balık gibi oltaya takılır ve avlanır. Şehvetli ve pisboğaz olmak insanı oltaya düşürür. Balık gibi sağır ve dilsiz olan, kalbi katılmış kişilere mürşidin nasihatı de tesir etmez (Yılmaz, 2011, s. 79-84).

Balığın olumsuz anlamda kullanıldığı başka anlatılar da vardır. Hakîm-i Tirmizî (ö. 932) bir menkıbede nefsi balığa benzetir. Buna göre insan riyazet çektikten, zahir edeplere çoğunlukla riayet ettikten, ahlakını düzelttikten ve bazı ilahi lütuflara kavuştuktan sonra da nefis konusunda rehavete kapılmamalıdır. Zira tasavvufta nefsin belli bir aşamaya getiren salık, uzleti terk eder ve halka yönelerek kendisindeki fütûhâtı açıklamaya başlar. Bu sırada halk ondaki hâlleri görüp ona hürmet eder ve ikramda bulunur. Bu durum nefsi tekrar harekete geçirebilir ve büyük mücadelelerle elde edilen manevi hâllerin dağılmasına yol açar. Nefis bu aşamada kontrolden çıkan ve zapt edilemeyen bir balığa dönüşür. Hakîm-i Tirmizî bu durumu şöyle anlatır: “Bu durumdaki nefis aynen bir sıçrama ile ağdan kurtulan balığa benzer. Ağdan kurtulan balığın denize nasıl daldığını düşünün. Onu bir kere daha ağa sokmak hiç mümkün olur mu?” (Uludağ, 1984, s. 562-563).

Tevhit bilinci olmayan insan da gafil bir balık gibidir. Kendi değerinin, nereden gelip nereye gittiğinin farkında değildir. Suyun içindedir ama hâlâ “Su da nedir, su nerededir?” diye sorar. Muhammed Nûrî'l-Arabî (ö. 1888) bu durumu şöyle açıklar:

Balıklar gibi kendini deryadan uzak sanma. Çünkü bir defasında balıklar toplanıp aralarında konuşmuşlar ve demişler ki, “İşitiriz su varmış, bu nasıl bir şeydir?” İçlerinde bunu bilen bulamayınca, “Bir büyük balık vardır, bilse bilse o bilir, ona gidip soralım” diyerek büyük balığa gidip sordular. O da bunlara cevap olarak, “Sudan başka bir şeyi bana gösterin ki ben de size suyu göstereyim” der. Hakk'ın vücûdundan başka bir şey yoktur ki Hakk'ın vücûdu görülsün (Kuybu, 2019, s. 137).

3. Tekke şiirinde balık metaforunun işlenişi

Bu bölümde, tekke şiirinde geçen balıkla ilgili çeşitli benzetme ve özellikler sıralanmıştır. Bununla birlikte balıkla ilgili bütün benzetme ve özellikleri ortaya koyma veya bütün beyitleri bir araya getirme iddiası yoktur. Balıkla ilgili bazı dikkatler ve önemli görülen notlar kaydedilmiştir. Ayrıca şiirlerin nasıl anlaşıldığını göstermek üzere nesre çeviri ve açıklamalara yer verilmiştir.

3.1. Derviş/Salıklar

Tekke şiirinde vahdeti müşahade etme arzusu bazen balık üzerinden dile getirilir. Balık, salikin ummana kavuşma isteğini simgeler. Balık sudan ayrı kalmaya tahammül edemez, sudan koparılınca çılgına döner, büyük bir iştiaqla suya doğru atılır. Hak âşıklarının sevgisi, bağlılığı ve arzusu da böyle kuvvetlidir. Salık aşk veya vahdet denizinde yüzen bir balıktır. Balığa hayat veren denizdir. Balık sudan çıkarsa ölür, salık de aşk deryasından ayrı yaşayamaz:

Senün 'ışkun deniz ben bir balıkcak

Balık sudan çıka hemen ölidür (Yünus Emre; Tatçı, 2012, s. 152)

[= Senin aşkın denizdir, ben de bir balık gibiyim. Balık sudan çıkarsa hemen ölür.]

Balıgun cânımı suda didiler

İlâhî balığı sudan ayırma (Eşrefoğlu Rûmî; Güneş, 2006, s. 364)

[= Balığın canı sudadır, derler. Allah'ım, balığı sudan ayırma!]

'Aceb kim gördi bir 'âşık ki vazgeçmiş bu sevdâdan

'Aceb kim gördi bir balık ki usanmış o deryâdan (İbrâhîm Hakkî; Güneş, 2008, s. 287)

[= Acaba (bugüne kadar) kim bir âşığın bu sevdadan vazgeçtiğini gördü? Acaba kim bir balığın o deryadan usandığını gördü?]

Salık bazen doğan gibi süzülür, bu yolda serden geçer, baş oynatır. Bazen de irfan âlemlerinde balık olup ummana dalar. Rahmetin deryası öyle büyüktür ki binlerce susuz balık merhametten istifade etse de bu deryada bir eksiklik meydana gelmez. Balık (salık), hırsı terk ederse aradığı denize kavuşur ve suya kanar:

Şâh-bâz-ı İlâhîyem ser-bâz-ı güvâhîyem

'Ummânlarâ mâhîyem der-'âlem-i 'îrfânî (Abdülâhad Nûrî; Coşkun, 2001, s. 161)

[= Ben ilahi bir doğanım, şehadette cesurum. İrfan âlemleri içinde, ummanlarda balığım.]

Rahmetün deryâlarından zerrece eksilmeye

Kansa bin bin teşne mâhî *neccinâ mimmâ nehâf* (Kemâl Ümmî; Yavuzer, 1997, s. 398)

[= (Ya Rabbi!) Binlerce susamış balık, rahmetinin deryalarına kansa da (merhametin) zerrece eksilmez. (O hâlde) *bizi korktuğumuzdan emin kıl.*]

Bu hırsı terk iderse cân-ıla hût

Varur bahrinde nûş eyler her ân su (İbrâhîm Hakkî; Güneş, 2008, s. 315)

[= Balık bu hırsı gönüllü olarak terk ederse denizine varır ve her an su içer.]

Denizin derinliklerine inenler için dış etkenler önemini kaybeder. Deniz altında olanlara ne yağmur ne fırtına ne de tufan tesir eder. Bunlar kendini denizden ayrı görenlere ve denize mensup olmayanlara korku verir. Oysa balık zaten denize aittir. Salık de ummana daldıktan sonra dış dünya ile bağı keser

ve kesretin boyunduruğundan kurtulur. Vahdet deryasına dalan ve umman ile umman olan zaten bütün korkulardan kurtulmuştur:

Kopsa tûfân-ı belâ yok zararı 'uşşâka

Furtına mâhîye deryâda olur mı gird-âb (Hanyalı Nûrî; A. Aydın, 2009, s. 600)

[= Bela tufanı kopsa da âşıklara zarar veremez. Denizdeki balğa hiç fırtına, girdap işler mi?]

Balık tehlike anında karadan denize doğru kaçır. Salik de balık olduğuna göre kıyıya yönelmek onun için manevi bir ölümdür. Asıl kurtuluş fena dalgaları arasında kaybolmak ve benlikten eser bırakmamaktır. Sahilde kesret vardır. Salik bu kesretten uzaklaşmak, vahdetin deryasında felah bulmak ister. Yüzünü dünyaya değil deryaya çevirir:

Vir imdi kendini mevc-i fenâya kim hûta

Bulunmaz âfet-i sâhilde gayr-ı bahr-i melâz (İbrâhîm Hakkî; Güneş, 2008, s. 145)

[= Şimdi kendini fena dalgalarına bırak. Sahildeki afet sırasında balğa denizden gayrı sığınmak bulunmaz.]

Sevgili, aşk deryasında dolaşanları balık gibi avlar ve kendine bağlar. Cezbedici nimetler insanı avlayan bir ağıdır:

Biz ol deryâ-yı 'ışk içre gezer mâhîleriz gûyâ

Bu ni'metler bizi sayd itmek için özge ağıdır (Ahmed Kuddûsî; Kuyumcu, 1982, s. 254)

[= Biz sanki o aşk deryasında gezen balıklarız. Bu nimetler ise bizi avlamak için onun bambaşka bir ağıdır.]

Salik kesret düşüncesinden tamamen kurtulduğunda ortada balık da kalmaz. Zira vahdet deryasına dalanlar dost ile dost olurlar, artık hatıra Hak'tan gayrı bir varlık gelmez. Salike görünen sadece Hakk'ın tecellisidir. Geriye sadece deniz kaldığından salik için balık olmak da anlamını kaybetmiştir. Salik *nâsûtu* (kesret âlemini) aşır, *lâhûta* (uluhiyet âlemine) gark olur. Vahdet makamına ulaşır, cümle varlıktan ârî olur:

Tayy edüp nâsût-ı bahri gark-ı lâhût olmuşam

Bahr-i vahdetde makâmum anda ben bî-mâhiyem (Niyâzî-i Mısrî; Tatcı, 2017, s. 493)

[= Kesret denizini aşır uluhiyet âlemine gark olmuşum. Artık makamım vahdet denizindedir, orada ben balıktan beriyim.]

Yûnus Emre'nin "Çıkıdum erik talına anda yidüm üzümü" diye başlayan meşhur şathiyesindeki bir beyitte de salik balğa benzetilir. "Balık kavaga çıkmış zift turşısın yimege" ifadesi ile salikin yanlış mürşitten ve yanlış kaynaktan ilim öğrenmeye kalkması eleştirilir. Aşağıya alınan bu beyit şöyle şerh edilebilir: Gerçek erenler görünenin arkasındaki görünmeyen hakikatlere vâkıftırlar. Marifet ve hakikate ulaşamamış tarikat taklitçilerinden ise salike hiçbir fayda gelmez. Bu kimselerin ilimleri şeytani ve nefsanî bilgilere dayandığından zift karışmış turşu suyuna benzer. Salik, netice alınamayacak işlerin ve faydası olmayan mürşitlerin peşinden koşmamalıdır (Uyaniker, 2021, s. 738).

Balık kavaga çıkmış zift turşısın yimege

Leylek koduk togurmuş bak a şunun sözünü (Yûnus Emre; Tatcı, 2012, s. 555)

[= Balık zift turşusu yemek için kavaga çıkmış. Leylek, sıra doğurmuş. Şunun sözüne bak hele!]

3.2. Gönül/Can

Salık tasavvuf yolunda ilerlerken aşamalardan geçer: Gönül önce zerre sonra güneş olur. Zerrenin güneş sayesinde var olduğunu anlayan için zerrenin hükmü kalmaz. Gönül önce damla sonra deniz olur. Damla aslına dönüp sonunda deryayı bulur. Gönül, balık olduğunda ise denizden ayrı kalamayacağını anlar. Gönül damla da olsa balık da olsa onun yolu hep denize çıkar. Dalgaların hoş sedası gönül balığını denize çağırılmaktadır:

İ gehî şems ü gehî zerre gehî mâh-ı münîr

İ gehî bahr ü gehî katre gehî mâhî gönül (Kemâl Ümmî; Yavuzer, 1997, s. 583)

[= Ey bazen güneş bazen zerre bazen de parlak bir ay olan gönül! Ey bazen deniz bazen katre bazen de balık olan gönül!]

Niçün suya kurıdan kendin atmaz ol mâhî

Ki geldi gûşına hoş-bâng-ı mevc-i bahr-i zülâl (İbrâhîm Hakkî; Güneş, 2008, s. 247)

[= Mademki kulağına zülâl denizindeki dalgaların hoş sedası geldi, o balık kendini bu kuru yerden niçin (hâlâ) suya atmıyor?]

Âşığın akli havadadır, başından uçup gider. Gönülü ise bir balık gibi aşk denizini boylar. Gönül balığı dalgıç olup inci bulmayı arzular, aşk deryasında sevgiliyi arar durur:

‘Aklum oldu sâ’ir ü seyrüm felek

‘İşkun olmuşdur deniz cânım semek (Handânî; Durkaya, 2017, s. 269)

[= Aklım gezgin oldu, seyir yeri göklerdir. Aşkın deniz olmuştur, gönülüm de balık.]

Gönül mâhî-sıfat gavvâs-ı deryâ-yı mahabbetdür

Arar turmaz o mâhî tâlib-i dür-dânedür gönülüm (Abdülmeccid-i Sivâsî; Ay, 2014, s. 248).

[= Gönül, balık gibi aşk deryasının dalgıçıdır. Gönülüm inci tanesine taliptir, o ay (gibi sevgiliyi) durmadan arar.]

3.3. Hz. Yunus (a.s.) ve hut

Tekke şiiirinde Hz. Yunus’un kıssasına telmihte bulunulur. Hz. Yunus, balık tarafından yutulmuştur ama balığın karnında dahi ibadeti ve niyazı terk etmemiştir. Allah’ın izniyle balığın karnından kurtulmuştur. Derviş de kendini kuşatan varlık deryasından, benlik davasından öyle sıyrılmalı ve nefsin esaretinden kurtulup ruhunu özgürlüğe kavuşturmalıdır:

‘İşkıla gelsen yola Yûnuslayın olsan n’ola

Tâ’atini terk itmedi balık anı yutmuş iken (Yûnus Emre; Tatçı, 2012, s. 403)

[= Sen de aşkla yola gelsen ve Hz. Yunus gibi olsan ne olurdu? O, balık onu yutmuşken dahi ibadetini terk etmedi.]

Deryâ-yı varlıktan halâs eyle anun ‘ışkına kim

Batn-ı balıkda zikr iden Yûnus Resûlu’llâh için (Ümmî Sinân; Bilgin, 2000, s. 182)

[= (Ya Rabbi!) Balığın karnında seni zikreden Yunus Resulullah’ın hakkı için, onun aşkına beni varlık deryasından kurtar.]

Hz. Yunus bir balığın karnında deryayı dolaşmış, balık tarafından yutulduğu hâlde hayatta kalmayı başarmıştır. Ancak her insan gibi o da sonunda hayata veda etmiştir. Peygamberler için dahi ölüm mukadderdir. Öyleyse bu gerçeği akıldan çıkarmadan yaşamak gerekir:

Yûnus balık ile deryâda yüzdü

İskender seyredip âlemi gezdi

İndi Süleymân'ın tahtını bozdu

Sen de kurtulmazsın mevtin elinden (Âşık Yûnus; Tatcı, 2012, s. 757)

[= Yunus balık ile deryada yüzdü. İskender âlemi dolaşıp gezdi. İndi, Süleyman'ın tahtını bozdu. Sen de (onlar gibi) ölümün elinden kurtulamazsın!]

Ahmed Kuddûsî'ye ait yedi beyitlik bir gazelin ilk beş beytinde Hz. Yunus kıssası özetlenmiştir. Buna göre Allah, kudretini göstermek için balığa Hz. Yunus'u yutmasını emretmiştir. Balık, peygamberi yiyecek olarak görmez, ona zarar vermez. Hz. Yunus balığın karnında, o karanlık ortamda bile Allah'a ibadet eder. Sonunda Hz. Yunus, Allah'ın lütfuna mazhar olur ve balık, peygamberi sahile bırakır:

Kudretin göstermek için Ferd ü Hayy u Lâ-Yemût

Hûta buyurdu ki döstüm Yûnus'ı rıfk ile yut

[= Eşsiz ve ölümsüz olan Allah, kudretini göstermek için balığa "Dostum Yunus'u nazikçe yut!" diye buyurdu.]

Eyledi tenbîh dahi ol hûta didi bilmiş ol

Bu benim döstüm emânetdir sana zann itme kût

[= O balığa tembih edip şöyle dedi: "Bilmiş ol ki benim bu dostum sana emanettir, onu yiyecek zannemeyesin!"]

Anı hıfz eyle eritime eyledim mihmân sana

Çünkü peygâamberdir ol i'zâz idüben hoşça tut

[= "Onu sana misafir kıldım; koruyup sakla, (midende) eritime, onu saygıyla ağırlayıp hoşça tut çünkü o peygamberdir."]

Oldı birkaç gün balık karnında sâkin ol 'azîz

Tanrısın unutmuyup itdi o zulmetde kunût

[= O aziz, balığın karnında birkaç gün ikamet etti. Tanrı'sını unutmuyup o karanlıkta dahi ibadet etti.]

Sonra emr itdi kenâra tez anı çıkar diyü

Emre idüp imtisâl çıkardı Hakk izniyle hût (Ahmed Kuddûsî; Kuyumcu, 1982, s. 166)

[= Sonra (Allah) "Onu tez sahile çıkar!" diye emretti. Balık da emre uyup Allah'ın izniyle onu çıkardı.]

Hz. Yunus bindiği gemide bulunanların baskısıyla karşılaştığı için denize atlamak zorunda kalmıştır. Allah, balığa Hz. Yunus'u saklamasını buyurmuştur. Balık da Hz. Yunus'u korumak için yutmuştur:

Helâkine derildiler Yûnus'un geldi kâfirler

Balıkdaki saklayan anı münezzeh pâdişâham ben (Vâhib Ümmî; Tatcı ve Ögke, 2012, s. 77)

[= Kâfirler Yunus'u helak etmek için toplanıp geldiler. Ben (o sırada) onu balıkta saklayan münezzeh padişahım.]

3.4. Sükût/Dilsizlik

Edebe riayet etmenin bir şartı da gerekmedikçe konuşmamaktır. Söz gümüşse sükût altındır. Gerçeği idrak eden arif, hakikatin büyüklüğü karşısında sessizliğe bürünür, hiçbir şey söyleyemez, donar kalır. Arif olan, kurbağa gibi lallak edip durmaz. "Lisân-ı kâl" ile değil "lisân-ı hâl" ile söyler. Balık gibi dilsiz olur, Hakk'a sessizce niyaz eder. Balığın ağzı vardır, dili yoktur. İnsan, balığın bu hâliyle ders çıkarmalıdır:

Kes dilün kurbaga kimi kâhla zıkr itmedin

Dönüben balğa itgil samtıla Hakk'a nidâ (İbrâhîm-i Gülşenî; Akay, 1996, s. 3)

[= Kurbağa gibi lafla zikretmeyi bırak. Dilini kes, bir balğa dönüp Hakk'a sükût ile seslen!]

Balıklar ibret veren ilginç canlılardır. Dilsiz olmalarının yanı sıra su içinde yaşadıklarından su içme ihtiyaçlarını diğer canlılardan farklı şekilde giderirler. Durmadan gece gündüz dolaşabilirler. Genellikle birbirini yiyerek beslenirler. Balıkların uyku, beslenme, dinlenme vb. yönünden gösterdikleri farklı özellikler Allah'ın hikmetidir ve insanı düşünmeye sevk eder:

Ne hikmetdür ki deryâda semek su isteyüp bulmaz

Dili yok kim diye hâlin gezer gün gece yorulmaz (Handânî; Durkaya, 2017, s. 338)

[= Bu ne hikmettir ki balık denizde su ister ama bulamaz. Hâlini anlatmak için dili de yok. Gece gündüz gezse de yorulmaz.]

3.5. Vahdetten gafil olma/Vahdeti idrak edememe

Vahdeti idrak edemeyen kişi ummanı bilmeyen bir balık gibidir. Deniz her yanını kuşatmıştır ama o denizde olduğunun farkında bile değildir. Suyun içindedir ama suyun ne olduğunu bilmez. Sedeften ayrı düşen değerli bir inci gibi onun da asıl mekânı vahdet deryasıdır. Ne tuhaftır ki insan aslına dönmek, vahdet denizini müşahade etmek yerine kesretle oyalanır:

Şu mâhiler gibi kendini deryâdan cüdâ sanma

İhâta eylemiş her yana bak her sûyü tevhîd it (Niyâzî-i Mısrî; Tatcı, 2017, s. 387)

[= Şu balıklar gibi kendini deryadan ayrı sanma. Bak (derya) her yanı kuşatmış, her tarafı tevhit et.]

İçmeyen vuslat şarâbın yâr elinden her zamân

Benzer ol mâhiye kim 'ummânı bilmez kandedür (Sârbân Ahmed; Kayabaşı, 1995, s. 145)

[= Yâr elinden devamlı kavuşma şarabını içmeyen, ummanın nerede olduğunu bilmeyen bir balğa benzer.]

Gezer deryâda mâhiler yine deryâyı fehm itmez

Ana benzer cihân ehli dahı Yezdân'ı bilmezler³ (Alaşehirli Kadı Muhammed; H. Aydın, 2009, s. 456)

[= Balıklar denizde gezerler ama denizi idrak edemezler. Allah'ı bilmeyen dünya erbabı da işte onlara benzer.]

Aslında insan, Hakk'ı ve hakikati kendinde bulabilir. Zira nefsinin bilen, Rabb'ini bilir. İnsanın gönlünde bir okyanus gizlidir. Engin bir gönülde nice sırlar, hikmetler ve hazineler bulunur. Lakin manevi ilimlerden yoksun kişiler o engin gönül deryasını keşfedemezler. Suyun içinde olduğu hâlde sudan istifade edemeyen bir balık gibidirler. Suyun içinde susuz gezerler:

Âdemün gönli içinde bahr-i 'ummân gizlidir

Dâ'imâ susuz gezüp 'ummânı bulmazsa ne güç (Niyâzî-i Mısrî; Tatcı, 2017, s. 393)

[= İnsanın gönlünün içinde bir okyanus gizlidir; buna rağmen daima susuz gezip ummanı bulamıyorsa ne güç!]

Sen ol mâhî misâlsin kim gezer ol teşne 'âlemde

Ser-â-ser âba gark olmuş gözünden seyr olur 'ummân (Nakşî-i Akkirmânî; Atik, 2003, s. 257)

³ Bu beyit, birkaç sözcük farkıyla, *Abdülmecîd-i Sivâsî Divanı*'nda da geçmektedir (Ay, 2014, s. 213).

[= Sen âlemde hâlâ suya kanmadan gezen o balık gibisin. Baştan başa suya gark olmuşsun, gözünden umman seyredilebiliyor da (farkında değilsin)!]

Vahdet deryası öyle derindir ki her sıradan balık onun dibini bulamaz. Deryayı bulduğunu ve her şeyi bildiğini sanan sığ düşünceli kimseler bir yanılgı içindedir. Bu dipsiz denizin derinliklerindeki sırları ancak arif olan bilir:

Merkep izinde su görüp deryâyı gördüm sanma sen

Deryâ odur kim ka' rını aslâ semek bilmez ola (Niyâzî-i Mısrî; Tatcı, 2017, s. 541)

[= Sen merkep izinde su görüp de deryâyı gördüğünü sanma! Derya öyle bir şey ki dibini asla balık bilemez.]

3.6. Öküz-Balık

Eski bir efsaneye göre dünya bir öküzün boynuzları üzerindedir; bu öküz de büyük bir balığın sırtında durmaktadır (Onay, 2009, s. 199; Şentürk, 2017, s. 55). Tekke şiiirinde de bu inanışın izlerine rastlamak mümkündür:

Öküz taşun üstinde taşı balık götürür

Balık suyun içinde binâsın yilden kodı (Yûnus Emre; Tatcı, 2012, s. 512)

[= Öküz bir taşın üstündedir, taşı da balık götürür. O balık suyun içindedir, dayanağı da yel olmuştur.]

Bazı devriyelerde dünyanın yaratılışı ve insanın evveliyatı ele alınırken öküz-balık inanışına göndermede bulunulur (Gedik, 2018, s. 223, 310). Beyitlerde dünya yaratılmamışken ve öküz-balık henüz ortada yokken dahi insanın *bezm-i ezelde*, ruhlar âleminde bulunduğu vurgulanır:

Yire bünyâd urulmadın Âdem dünyâya gelmedin

Öküz balık eylemedin ben ezeli andaydım (Yûnus Emre; Tatcı, 2012, s. 283)

[= Yeryüzü daha kurulmadan, Âdem dünyaya gelmeden, öküz ve balık meydana getirilmeden ben ezelde oradaydım.]

Ol bir deryâ mevc urmadın emvâcın taşra salmadın

Öküz balık halk olmadın 'ilmu'llâhda 'irfân idüm (Vâhib Ümmî; Tatcı ve Ögke, 2012, s. 423)

[= O tek deniz dalgalanmadan, dalgalarını dışarı salmadan, öküz ve balık yaratılmadan Allah'ın ilminde irfan idim.]

Niyâzî-i Mısrî'ye ait yedi beyitlik bir gazelde de öküz-balık inanışı ve evrendeki düzen üzerinde durulmuştur. Bu gazelin ilk dört beyti şu şekildedir:

Ey kefere o ıgrib avlar mı bu balığı

Yanlış haber söylemiş size viren salığı

[= Ey kâfirler! O ıgrip bu balığı avlar mı? Size salık veren, yanlış haber söylemiş.]

Yire göğe sığmayan bir ıgribe sığar mı

Karnı içiyken anun deryâların yatağı

[= Onun karnının içi denizlerin yatağıdır. Yere göğe sığmayan, bir ıgriba sığar mı?]

Yir ile gök arası dolar dahı taşardı

Eger zâhir olaydı cihâna bir tırnağı

[= Eğer dünyada onun bir tırnağı bile zahir olsa yer ile gök arası dolar taşardı.]

Yir götüren sarı öküz on dört yüz bin yaşında

Andan dahı büyükdür bu balğun kulağı (Niyâzî-i Mısri; Tatcı, 2017, s. 548)

[= Yeryüzünü taşıyan sarı öküz on dört yüz bin yaşındadır ama bu balğın kulağı ondan bile büyüktür.]

3.7. İyilik et, denize at; balık bilmezse Halik bilir.

Türkçede balık metaforunun kullanıldığı pek çok atasözü vardır: *Balık ağa girdikten sonra aklı başına gelir. Balık baştan avlanır. Balık baştan kokar. Büyük balık, küçük balığı yutar. Cambaz iptе, balık dipte gerek. İyilik et, denize at; balık bilmezse Halik bilir. Kaçan balık büyük olur. Küçük suda büyük balık olmaz.* (Pourhossein, 2016, s. 195-197).

İnsanlara nasihat etmeye ve onları doğru yola iletmeye önem veren tekke şairleri de atasözlerinden yararlanmışlardır. Mesela “İyilik et, denize at; balık bilmezse Halik bilir.” sözünün Azîz Mahmûd Hüdâyî tarafından beyit hâline getirilip birkaç kez tekrar edildiği görülür. Şeyhin bu söze ayrı bir önem vermesi dikkat çeker.

Tasavvufta kötülüğe dahi iyilikle karşılık vermek er kişinin düsturudur. Başka bir düstur da iyiliği hiçbir karşılık beklemeden yapmaktır. Bir çıkar beklenerek yapılan iyilik makbul sayılmaz. Bazıları iyiliğin kadrini bilmez, vefalı davranmaz ama zaten er kişi de iyilik yaptığı için bir takdir beklemez. Balıklara yem atıldığında onlar da bunu takdir etmezler ama Allah elbette her iyiliği görür ve bunun mükâfatını verir:

Eyliği it suya at bilmezse ger balık anı

Bilür ey dil ‘âlim ü dâna olan Hâlik anı (Hüdâyî; Tatcı ve Yıldız, 2005, s. 511)

[= Ey gönül! İyilik et, suya at. Onu balık bilmezse de âlim ve hakim olan Halik bilir.]

İdüp eyliği suya eyle ilkâ

Balık bilmezse bilür anı Mevlâ (Hüdâyî; Tatcı ve Yıldız, 2005, s. 512)

[= İyilik yap da suya at. Onu balık bilmezse de Mevla bilir.]

Olursa eyliğin ger suya lâhik

Bilür Hâlik n’ola bilmezse balık (Hüdâyî; Tatcı ve Yıldız, 2005, s. 517)

[= İyiliğin suya ulaştıktan sonra balık bilmese ne çıkar! Halik onu elbette bilir.]

3.8. Balıkların Hakk’ı zikretmesi; iyilere dua, kötülere beddua etmesi

Bazı hadislerde balıkların âlimlere dua ve istiğfar ettiği bildirilmiştir. Menkıbelerde balıkların konuşması, kelime-i şahadet getirmesi ve velilerin buyruklarını anlayıp yerine getirmesi vb. olağanüstü hâllere rastlanır. Tekke şiirinde de aslında dilsiz olan balıkların içinden Allah’ı zikrettiği belirtilir. Balıklar da âşıklar gibi Hakk’ı anar ve ararlar:

Yirler felekler

Cümle melekler

Suda semekler

Dir Allâh Allâh (Ahmed Kuddûsî; Kuyumcu, 1982, s. 521)

[= Yerler, gökler, bütün melekler, sudaki balıklar “Allah Allah” der.]

Balıklar deryâda arar

Odlara düşmüş semender

Ne oddan ne sudan döner

Kimseler 'âşık olmasun (Hüdâyi; Tatçı ve Yıldız, 2005, s. 153)

[= Balıklar onu deryada arar, semender ise ateşlere düşmüş. Kimseler âşık olmasın çünkü âşık ne ateşten ne sudan cayar.]

Âlem denen hanede her şey fânidir. Bütün geçici varlıklar asli varlığa işaret eder. Kendi varlığını Allah'ın varlığında yok eden, kesret düşüncesinden kurtulur. Âleme baktığında sadece Allah'ın tecellisini görür. Balıklar işte bu hâli anlatan o meşhur sözü zikretmektedir:

Mâhiyân bî-zebân ider ezkâr

Leyse fi'd-dâri gayruhû deyyâr (Handânî; Durkaya, 2017, s. 128)

[= Balıklar dilsiz oldukları hâlde şöyle zikreder: *Evde ev sahibinden başkası yoktur.*]

Balıklar menkıbelerde genellikle iyilere yardım, günahkârlara felaket getirmektedir. Şiirde de doğruya doğru, yanlışla yanlış diyen bahkılarla karşılaşılır. Mesela balıklar riyakârlara lanet ederler:

Gizlü şirk imiş riyâ pes sâhibi müşrik olur

La'net ider ana deryâda semek gökde melek (Ahmed Kuddûsî; Kuyumcu, 1982, s. 358)

[= Riya gizli bir şirk imiş, öyleyse riya sahibi de müşrik olur. Ona denizde balık, gökte melek lanet eder.]

3.9. Diğer benzetme ve özellikler

Günaha ve sefahate dalanlar güzellikleri göremez, manevi hazların tadına varamazlar. Bu gerçek, balığı meze yapan ayyaşlar üzerinden anlatılmıştır. İçki düşkünleri şekerden ve o güzelim tatlı yiyeceklerden anlamazlar. Onlar için meze yapabilecekleri ekşi ve tuzlu bir balık bulmak daha makbuldür:

Sükkeri olan gıdâyı n'eylestün

'Akl u fikri Bekrî'nin tuzlu semek (Niyâzî-i Mısrî; Tatçı, 2017, s. 460)

[= Bekrî'nin aklı fikri tuzlu balıktır. (Ayyaş), şekeri olan gıdadan ne anlar ki!]

Dünya sevgisi ve dünya malına düşkünlük manevi duyguları zayıflatır. Gönülde hakiki maşukun sevgisinden gayrı sevgi bulunmamalıdır. "Mâsivâ"yı gönlünden silemeyen insan bir süre sonra her şeye maddî açıdan bakmaya başlayabilir. Deveyi görse deve yününden sof yapmanın hayalini kurar. Balığı görse aklı balığın üzerindeki pullara takılır, pul pul paraların hesabını yapmaya başlar. Onun aklı fikri artık dünyalıkta, maddiyattadır:

Gayr-ı ma'sûk isteyen ma'sûkdan magbûn olur

Ol şütürden sôf u mâhiden bilür ancak fülûs (İbrâhîm Hakkî; Güneş, 2008, s. 201)

[= (Hakiki) maşuktan gayrı maşuk isteyen aldanır. O (gafil) ki deveyi sof kumaş, balığı da ancak pul pul sikkeler olarak görür.]

Sonuç

Pek çok menkıbede balıkla ilgili keramet motiflerine, balığa yüklenen olağanüstü özelliklere ve balık metaforuna rastlanmıştır. Balık menkıbelerde genellikle bir motif olarak yer almaktadır. Balıkla ilgili menkıbeler hakkında şu tespitlerde bulunulabilir:

Menkıbelerde suya düşen/atılan eşyaları sahibine getiren balıklara rastlanabilir. Balıkların sudan getirdikleri eşyaların genellikle küçük ve değerli nesnelere (yüzük, küpe, altın iğne, mücevher, para vb.) olması dikkat çeker. Balıklar bazen velinin suya düşen bir eşyasını bazen de velinin talebiyle başkalarına ait eşyaları bulup getirirler. Menkıbelerde suya atılan kitap, risale ve varakları muhafaza eden balıklara da rastlanır. Kitapların suya atılmasına kitaplardaki tasavvufi hakikatleri anlayamayan sığ düşünceli kimseler sebep olmaktadır. Velilerin kitaplarını bazen bânîni ilimlerden anlamayan, tasavvufi hikmetlerin manasını kavrayamayan softalar suya atar. Bazen de kitap müellifi olan velinin halktan gelebilecek tepkilerden çekinerek kendi kitaplarını suya attığı görülür.

Bazı balıklar ihtiyaç duyulan yardımları gizemli bir şekilde sudan getirirler. Bu balıklar suya düşen/atılan eşyaları sahibine getiren balıkları andırırlar fakat arada iki önemli fark vardır: 1) Balıkların acil ihtiyaç üzerine sudan getirdiği nesnelere suya düşürülmemiş veya atılmamıştır. Velinin zor durumdayken talep ettiği bu nesnelere kaynağı ve oraya nasıl geldiği açıkça belirtilmez. 2) Suyu düşürülen nesnelere bulunamasa dahi sonuç genellikle cana değil mala gelen bir zararla sınırlı kalacaktır. Oysa zor durumdayken acilen ihtiyaç duyulan yardımların (para, mücevher vb.) sudan gelmemesi hakaret, iftira, suçlanma, darp, öldürülme, gemiden atılma, aç kalma vb. daha ciddi ve hayati sonuçlara gebe dir. Mesela gemideki mücevherin kaybolmasından sorumlu tutulan Zünnûn-ı Mısırî'nin ve gemide seyahat ücretini veremeyen Mâlik-i Dinâr'ın karşılaştıkları şiddet ve tehdit balıkların getirdiği acil yardımlarla hayati tehlikeye dönüşmeden son bulur.

Menkıbelerde olağanüstü hâller göstererek balık yakalama/yakalatma karşımıza beş şekilde çıkar: 1) Balık, yemek için avlanır. Velinin, ailesinin veya talebesinin canı balık çeker. Balık mevsimi olmadığı hâlde balık sürüsü zuhur etmesi, balıkların kendi kendine göl kenarına vurması, balığın ırmaktan kendi isteğiyle karaya çıkıp gelmesi, velinin denizin geriye çekilmesini emredip denizin çekildiği yerlerdeki balıkların elle toplanması vb. kerametler görülebilir. 2) Bir iddiayı ispatlamak için balık yakalanır. Ebü'l-Hüseyn-i Nûrî'nin dua edip söylediği büyüklük ve ağırlıktaki (üç batman) balığı, basit bir araçla yakalaması buna örnektir. Velinin bununla aslında Allah'ın duasını kabul edip etmeyeceğini tartmak ve kendini ispatlamak istediği söylenebilir. Küçük bir akarsudan abdest alan Seyyid Tâhâ'nın bu su ile abdestin caiz olmadığı yönündeki itirazlara cevap vermek için eliyle sudan büyük bir balık çıkarması ve suyun az olmadığını ispatlaması da başka bir örnektir. 3) Zararlı, tehlikeli ve büyük balığı etkisiz hâle getirmek amaçlanır. Geçtiği yerleri tahrip eden dev balığın sultanın emriyle Sarı Saltuk tarafından etkisiz hâle getirilmesi, gemiyi batırmak üzere olan büyük balığın Ebü'l-Vefâ tarafından parçalanarak imha edilmesi böyledir. 4) Suda yaşanan bir olay sırasında kazara balık yakalanabilir. Seyyid Tâhâ'nın Kızıldeniz'deki bir gemiyi kurtarması, oradan döndüğünde cübbesinin kolundan su dökülmesi ve canlı bir balık düşmesi böyledir. 5) Veli, bir ihtiyaç sahibine yardım etmek için balık avlar veya avlatır. Evinin veya ailesinin ihtiyaçlarını karşılayamayan yoksul kimselerin olta, ağ vb. araçlarla balık tutması sağlanır. İhtiyaç sahibi, tutulan balıkları satın kazandığı parayla alışverişe çıkar, acil ihtiyaçlarını karşılar.

Menkıbelerde velilerin balıkları bir noktada toplayabildiği, bir araya getirebildiği, balıklara çeşitli şekillerde hükmedebildiği görülür. Veli tarafından çağrılan balıklar bir araya gelirler. Veli dua edip göldeki balıkları çoğaltır. Balığın velinin emrine girmesi, onu sırtında taşınması ve peşinden hiç ayrılmaması vb. durumlar görülebilir. Balıklar kendi istekleriyle de toplanıp hayatta olan veya müteveffa bir veliyi ziyaret edebilirler.

Bazı menkıbelerde balık tutan/besleyen gizemli adam motifine rastlanır. Veli, gizemli zat ile genellikle tesadüfen tanışır. Onunla bir süre vakit geçirir. Balık tutan/besleyen kişinin gizemli ve ilginç hâllerinden etkilenir. Veli ile gizemli adam arasında ilginç diyaloglar geçer. Veli bir süre sonra gizemli adamla tekrar

karşılaşır. Gizemli zat, merak uyandıran ibretlik olayların hikmetini menkıbenin sonunda açıklar, veliye tesirli bir söz söyler ve kendi hâli üzerinden nasihatte bulunur. Aslında balık tutan/besleyen adam, veli için ders çıkarılacak bir hikâyenin kahramanıdır.

Bazı menkıbelerde olağanüstü bir olayın ardından avlanması/yenmesi yasaklanan balıklara rastlanır. Velinin bir kerametine konu olan balıklara halkın kutsallık attığı ve balıkları yemekten çekindiği görülmektedir. Sadece belli yerlerdeki balıkları avlamaktan sakınma değil, balık avcılığını tamamen bırakma düşüncesine de rastlanabilir. Mesela İbrâhîm el-Havvâs balık avlarken “gâib”den bir ses duyar, balıkları avlamaması yönündeki uyarı üzerine balıkçılık mesleğini bırakır.

Balık yenirken veya hazırlanırken ortaya çıkan kerametler oldukça yaygındır. Menkıbelerin bir bölümünde balık sofrasında başına olumsuz olaylar gelenler anlatılır. Velilere saygıda kusur eden, büyük sözü dinlemeyen kişilerin başına balık sofrasında felaketler gelmektedir. Burada kılçık önemli bir motif olarak karşımıza çıkar. Balık yiyen kişinin boğazına kılçık takılması ve cezasını bulması, balığın iyi taraflarını kendine ayırıp kılçıklı taraflarını başkalarına ikram eden gencin felakete uğraması gibi durumlarla karşılaşılabılır. Behâeddîn-i Buhârî'nin bir menkıbesinde nafilâ oruç tuttuğu gerekçesiyle sofraya gelmeyen, şeyhin ikram ettiği balıkları yemeyen bir zahidin bu itaatsizliği yüzünden manevi yıkıma uğradığı görülmektedir. Bu kimse bir süre sonra zahitliği terk eder ve yoldan çıkar.

Menkıbelerin bir bölümünde ise balık sofrası hazırlığında ortaya çıkan olumlu durumlar söz konusudur. Burada balık vasıtasıyla cezalandırmanın yerini balık vesilesiyle ödüllendirme alır. Açık alanda balık pişiren velinin bulunduğu yere bahar yağmurunun isabet etmemesi, balığa nazar eden velinin bakışının bereketiyle balığın artması ve çokça insanı doyurması, ailesiyle yoksulluk içinde kıvranan salih bir zatın balığın karnından çıkan inci sayesinde maddi sıkıntıdan kurtulması bunlara örnek verilebilir.

Mümin ile kâfir arasında geçen anlatılarda da balık motifine rastlanabilir. Bu menkıbelerde aynı anda birkaç keramet motifiyle karşılaşmak da mümkündür. Velilerin balıkla ilgili kerametleri gayrimüslimlerin imana gelmesine vesile olur. Mesela Sarı Saltuk'un iki menkıbesinde rahipler talep ettikleri kerametleri şeyhin gösterebilmesi hâlinde Müslümanlığı kabul edeceklerini söylerler. Bu menkıbelerin birinde balıklar rahiplerin yanında kelime-i şehadet getirirler. Diğer menkıbede ise balık, rahibin kızının denize düşen küpesini ağzıyla getirir. Sarı Saltuk'un bu kerametlerinin hemen ardından rahiplerin kalabalık gruplar hâlinde Müslümanlığı kabul etmesi söz konusudur. İbrâhîm el-Havvâs'ın Hristiyan bir gençle yaptığı yolculukta ise duanın bereketiyle çölde zuhur eden balık sofrası, gencin imana gelmesine vesile olur. Oltasına devamlı balık takılan kâfir ile hiç balık tutamayan müminin hikâyesinde ise şu mesaj verilir: Dünyanın kazancına aldanmamalıdır; önemli olan ahirette kazanmak, ahiretini kurtarmaktır.

Menkıbelerde belli bir başlık altında tasnif edilemeyen farklı kerametlerle karşılaşmak da mümkündür. Gemiye çıkan büyük bir balığın şeyhe itaat etmeyen kişiyi ağzına alması, velinin keramet gösterip padişahın elinde sakladığı şeyin küçük bir balık olduğunu bilmesi vb. bunlardan bazılarıdır. Menkıbelerde balıkların yanı sıra yarı insan, yarı balık şeklindeki “su adamı”nın da bazı velilere yardım etmek üzere sudan çıkageldiği görülür. Kaynaklarda genellikle deniz kızı olarak tanımlanan “mâlik-i deryâ”nın menkıbelerde eril bir karakter olarak karşımıza çıkması ilginç bir ayrıntıdır.

Balığın menkıbelerde ve tekke şiiirinde metafor olarak kullanıldığı da tespit edilmiştir. Pek çok varlık balığa benzetilmiştir. Bunların bir kısmı olumlu, bir kısmı ise olumsuz benzetmelerdir. Olumlu anlamda kullanılan bazı benzetmeler şöyledir: peygamber, veli, salık, derviş, akıllı insan, ruh, akıl, gönül.

Olumsuz anlamda kullanılan bazı benzetmeler ise şunlardır: nefis, nefesine düşkün insan, dünyaya aldanan insan, akılsız insan, kafes. Balık ile yılan tezat oluşturacak şekilde kullanılır. Balıkların da içinden Hakk'ı zikrettiği belirtilir. Balığın dilsizliği üzerinden az konuşmanın ve sükûtun önemi vurgulanır. Balığın denizde yaşadığından bihaber olduğu dile getirilir. Böylece âlemde farkında yaşamayan, tevhit bilinci olmayan, vahdeti idrak edemeyen insanlar eleştirilir.

Tasavvufi metinlerde Yunus (a.s.) kıssasına çeşitli vesilelerle telmihte bulunulur. Mesela Hz. Yunus'un balığın karnında dahi ibadete devam ettiği vurgulanır. Balık, insan ruhunu saran bir kafestir. Balığın karnından Hz. Yunus gibi çıkmak ve ruhu özgürlüğe kavuşturmak gerekir. Gemi yolculuğu sırasında suçlanma, gemiden atlamak zorunda bırakılma, balık tarafından yutulma, balığın karnından sağ çıkma gibi menkıbe motifleri de Yunus (a.s.) kıssasını hatırlatmaktadır.

Divan şiirinde mutasavvıf olmayan şairler dahi tasavvufa bir motif olarak yer vermiştir. Dolayısıyla tekke şiirinde geçen balıkla ilgili benzetme ve özelliklere çoğunlukla divan şiirinde de rastlanır. Ancak divan şiirinde geçen balıkla ilgili bazı benzetmeler tekke şiirinde görülmeyebilir. Divan şiirinin balıkla ilgili benzetme ve özellikler bakımından tekke şiirine göre daha zengin olması şu şekilde açıklanabilir: Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurları da (kaş, saç vb.) balığa benzetilmiş, âşık-sevgili arasındaki beşerî aşk çerçevesinde balıkla ilgili pek çok benzetme ve imge üretilmiştir. Tekke şiirinde şekil güzelliği ve beşerî sevgilinin özellikleri üzerinde durulmadığından bu tür edebî sanatlarla pek yer verilmemiştir. Tekke şairleri sadece ilahi aşkı ifade etmeye yarayan birtakım benzetmeleri almış, tasavvufi mana içermeyen benzetme ve sanatları kullanmaya gerek duymamıştır.

Kaynakça

- Akay, M. (1996). *İbrahim Gülşenî'nin divânı metin-dil hususiyetleri-sözlük* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Alim, A., Ergül, B., Okumuş, M. ve Baltacı, H. (Çev.). (2018). *Rûhu'l-beyân -Kur'an meâlî ve tefsiri-İsmail Hakkı Bursevî* (19. Cilt). İstanbul: Erkam Yayınları.
- Atik, H. (2003). *Nakşî Ali Akkirmânî divânı (inceleme-metin)* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ay, A. (2014). *Abdülmecid Sivâsî divânı (inceleme-metin)* (Yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Aydın, A. (2009). *Hanyah Nûrî Osmân ve divânı* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydın, H. (2009). Alaşehirli Kadı Muhammed, hayatı ve edebî kişiliği. *Balkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 450-460.
- Balığın Karnındaki İnci | Bir Kıssa Bin Hisse [Video]. (2016, 14 Ocak). 17.05.2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=q8GxBxN18Q4> adresinden erişildi.
- Bilgin, A. A. (2000). *Ümmî Sinan divânı (inceleme - metin)*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Coşkun, A. O. (2001). *Abdülahad Nûrî divânı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Demir, N. ve Erdem, M. D. (2007). *Saltık-nâme cilt: I, II, III*. Ankara: Destan Yayınları.
- Durkaya, H. (2017). *Handanî divânı (inceleme-tenkitli metin-sözlük)* (Doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- EA Komisyonu. (1992). Azzâz bin Müstevdî el-Betâihî. *Evlîyâlar ansiklopedisi* içinde (3. Cilt, s. 329-330). İstanbul: İhlâs Gazetecilik.
- EA Komisyonu. (1992). Behâeddîn Buhârî (Şâh-1 Nakşibend). *Evlîyâlar ansiklopedisi* içinde (3. Cilt, s. 400-445). İstanbul: İhlâs Gazetecilik.

- EA Komisyonu. (1992). Bîbî Cemâl Hâtun. *Evlîyâlar ansiklopedisi* içinde (4. Cilt, s. 82-83). İstanbul: İhlâs Gazetecilik.
- EA Komisyonu. (1992). Bişr-i Hâfî. *Evlîyâlar ansiklopedisi* içinde (4. Cilt, s. 98-115). İstanbul: İhlâs Gazetecilik.
- EA Komisyonu. (1992). Saltuk Türkî. *Evlîyâlar ansiklopedisi* içinde (10. Cilt, s. 186-188). İstanbul: İhlâs Gazetecilik.
- EA Komisyonu. (1993). Ukayl el-Münbecî. *Evlîyâlar ansiklopedisi* içinde (12. Cilt, s. 66-68). İstanbul: İhlâs Gazetecilik.
- Gedik, N. (2018). *Türk edebiyatında manzum devriyye*. İstanbul: H Yayınları.
- Güneş, M. (2006). *Eşrefoğlu Rûmî hayatı, eserleri ve divânı*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Güneş, M. (2008). *Tipki basım ve yeni harflerle Erzurumlu İbrahim Hakkî divânı*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- İAA Komisyonu. (t.y.). Ahmed-i Bedevî. *İslâm âlimleri ansiklopedisi* içinde (8. Cilt, s. 82-94). İstanbul: İhlâs Matbaacılık.
- İAA Komisyonu. (t.y.). Ebû Ali Rodbârî. *İslâm âlimleri ansiklopedisi* içinde (4. Cilt, s. 20-22). İstanbul: İhlâs Matbaacılık.
- İAA Komisyonu. (t.y.). Ebû Midyen Magribî. *İslâm âlimleri ansiklopedisi* içinde (6. Cilt, s. 203-210). İstanbul: İhlâs Matbaacılık.
- İAA Komisyonu. (t.y.). Hakîm-i Tirmizî. *İslâm âlimleri ansiklopedisi* içinde (4. Cilt, s. 124-133). İstanbul: İhlâs Matbaacılık.
- İAA Komisyonu. (t.y.). Muhyiddîn-i Arabî. *İslâm âlimleri ansiklopedisi* içinde (9. Cilt, s. 153-171). İstanbul: İhlâs Matbaacılık.
- İAA Komisyonu. (t.y.). Tâc-ül-Ârifin (Ebû'l-Vefâ). *İslâm âlimleri ansiklopedisi* içinde (7. Cilt, s. 312-340). İstanbul: İhlâs Matbaacılık.
- İAA Komisyonu. (t.y.). Tâhâ-i Hakkârî. *İslâm âlimleri ansiklopedisi* içinde (18. Cilt, s. 246-257). İstanbul: İhlâs Matbaacılık.
- Kahraman, S. A., Dağlı, Y., Dankoff, R., Kurşun, Z. ve Sezgin, İ. (2011a). *Evlîyâ Çelebi seyahatnâmesi - 1, 1-6. kitaplar, Evlîyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, S. A., Dağlı, Y. ve Dankoff, R. (2011b). *Evlîyâ Çelebi seyahatnâmesi - 2, 7-10. kitaplar, dizin, Evlîyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karaca, S. (2019). *Lâmî'î Çelebi, Fütûhu'l-mücâhidîn li-tervîhi kulûbi'l-müşâhidîn (nefehâtü'l-üns tercümesi): İnceleme, tenkitli metin, sözlük, dizin* (Doktora tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Kayabaşı, A. (1995). *Sârbân Ahmed divânı (inceleme-metin)* (Yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kehf Suresi - 60-61. Ayet Tefsiri (t.y.). 19.03.2022 tarihinde <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Kehf-suresi/2200/60-61-ayet-tefsiri> adresinden erişildi.
- Kuybu, B. (2019). Osman Kemâlî Efendî'nin divanı'nda vahdet-i vücud düşüncesi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (11), 124-146.
- Kuyumcu, F. (1982). *Kuddûsî divânı*. Ankara: Gaye Matbaacılık.
- Mehmed Dâ'î (1293). *Menkibe-i Yahyâ Efendi Beşiktaşî*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Demirbaş No. NEKTY05469.
- Mercan, İ. H. (2011). *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve menâkıb-nâmesi* (2. Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.

- O beni gördü. (t.y.). 17.05.2022 tarihinde <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=7245> adresinden erişildi.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. Cemal Kurnaz (Haz.). İstanbul: H Yayınları.
- Örs, D. ve Kırlangıç, H. (Çev.). (2015). *Mesnevî-i ma'nevî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Pala, İ. (2003). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü* (12. Baskı). İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayıncılık.
- Pourhossein, S. (2016). *Animal metaphors in Persian and Turkish proverbs: A cognitive linguistic study* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şentürk, A. (2017). *Osmanlı şiiri kılavuzu (bâb-çüst eri)* (2. Cilt). İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.
- Tatçı, M. (2012). *Yûnus Emre: divân-ı ilâhîyât*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tatçı, M. (2017). *Niyâzî-i Mısırî Halvetî divân-ı ilâhîyât* (3. Baskı). İstanbul: H Yayınları.
- Tatçı, M. ve Ögke, A. (2012). *Vâhib Ümmî Halvetî divân-ı ilâhîyât*. Ankara: H Yayınları.
- Tatçı, M. ve Yıldız, M. (2005). *Azîz Mahmûd Hüdâyî divân-ı ilâhîyât tıpkıbasım ve çeviriyazı*. İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayını.
- Tayşi, M. S. (1980). *Cemâleddin Mahmud Hulvî, Lemezât (II) «ağız tadı» (lemezât-ı Hulvî ez-lemâ 'ât-ı ulvî)*. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Tuncer, E. (2021). Malay dünyasının ilk mutasavvif şairi Hamza Fansûrî'nin ikan tunggal şiiri bağlamında vahdet-i vücûd anlayışı. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 11 (1), 267-290.
- Uludağ, S. (Haz.). (1984). *Ferîdüddîn Attar, tezkiretü'l-evliya*. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları.
- Uludağ, S. (2017). *Tasavvuf kültüründe keşif ve kerâmet* (2. Baskı). İstanbul: Sufi Kitap.
- Uyaniker, N. (2021). Yunus Emre'nin "çıktım erik dalına" diye başlayan meşhur şathiyesinde tasavvufî istilahlar. Gülşen Seyhan Alışık (Ed.). *Türkistan'dan Balkanlara Türk sufizmi* içinde (s. 733-744). İstanbul: Paradigma Akademi.
- Uysal, S. (2011). *Şerîf Muhammed Efendi'nin menâkıbu'l-evliyâ'sı (inceleme-metin-indeks)* (Yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Yavuzer, H. (1997). *Kemâl Ümmî divânı inceleme-metin* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yazıcı, T. (Çev.). (1978). *Kuşeyrî tasavvuf'un ilkeleri (risale-i Kuşeyrî) 2*. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Yılmaz, S. (2011). *Mesnevî'de geçen hayvan metaforlarının tasavvufî yorumu* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.